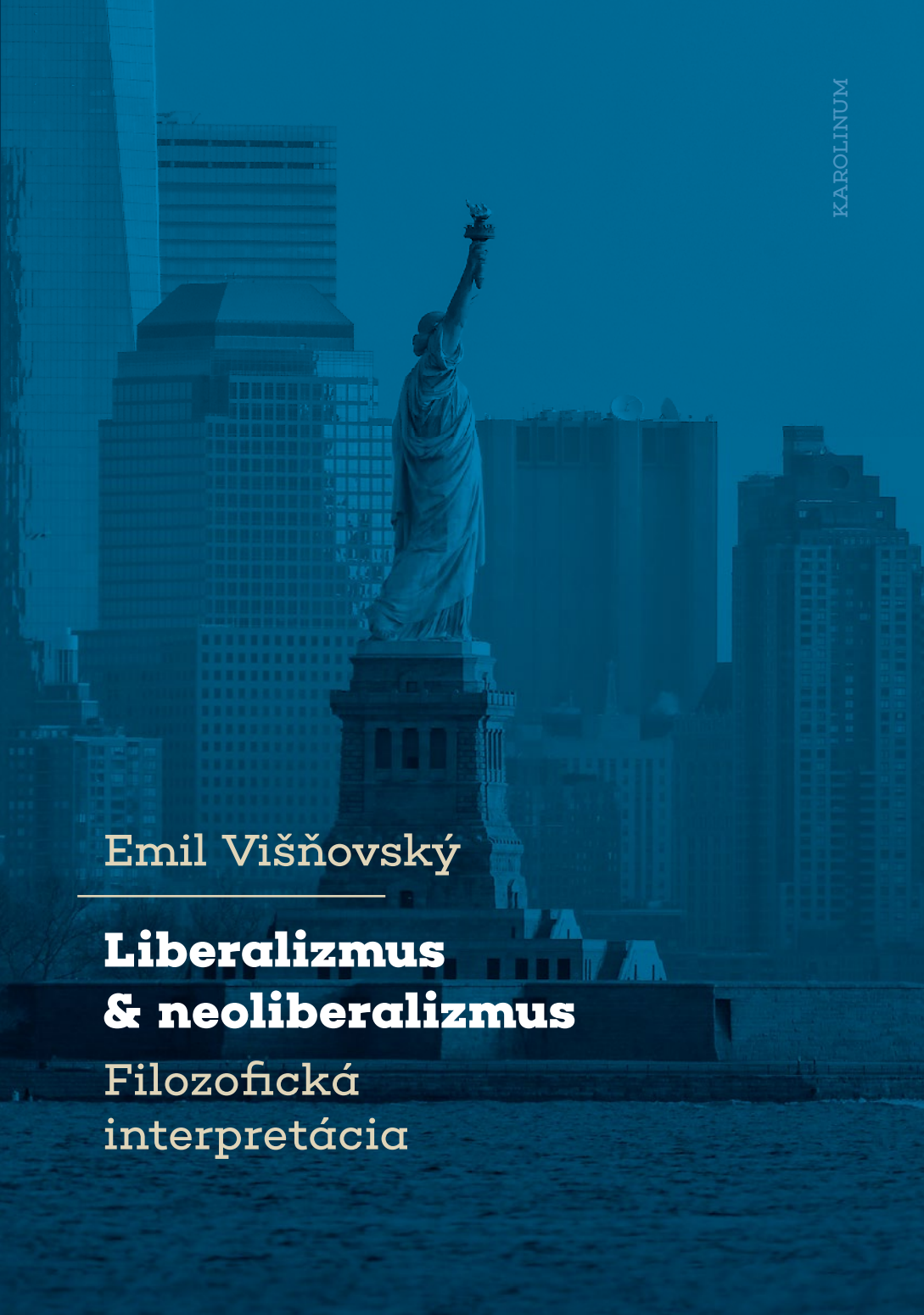

KAROLINUM

Emil Višňovský

Liberalizmus & neoliberalizmus

Filozofická interpretácia

Liberalizmus & neoliberalizmus
Filozofická interpretácia

Emil Višňovský

———

Recenzovali:
prof. PhDr. František Novosád, CSc.
doc. PhDr. Ing. Milan Znoj, CSc.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2026
Redakce Zuzana Dudášová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2026
© Emil Višňovský, 2026

Tato publikace byla vydána s finanční podporou
Institutu sociálního zdraví Univerzity Palackého v Olomouci.

ISBN 978-80-246-6412-5
ISBN 978-80-246-6427-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Predslov 9

Úvod 12

I. časť: Liberalizmus 17

1. kapitola: Pojem liberalizmu 18
1.1 Etymológia a sémantika termínu 18
1.2 Koncept liberálneho 22
1.2.1 Liberalita 22
1.2.2 Liberálna edukácia 26
1.2.3 Liberalita, politika, ekonomika 30
1.3 Čo je liberalizmus (predbežné vymedzenie) 35
1.4 Zhrnutie 39

2. kapitola: Protoliberalizmus 41
2.1 Problém počiatkov liberalizmu 41
2.2 Niccolò Machiavelli (1469 – 1527) 42
2.3 Hugo Grotius (1583 – 1645) 45
2.4 Thomas Hobbes (1588 – 1679) 48
2.5 John Locke (1632 – 1704) 51
2.6 Benedikt Spinoza (1632 – 1677) 54
2.7 Charles Louis Montesquieu (1689 – 1755) 58
2.8 Adam Smith (1723 – 1790) 60
2.9 Immanuel Kant (1724 – 1804) 63
2.10 Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831) 67
2.11 Zhrnutie 70

3. kapitola: Klasický liberalizmus 71
3.1 Pojem klasického liberalizmu 71
3.2 Benjamin Constant (1767 – 1830) 72

3.3 Alexis de Tocqueville (1805 – 1859) 76
3.4 John Stuart Mill (1806 – 1873) 80
3.5 Zhrnutie 87

4. kapitola: Nový (sociálny) liberalizmus 88
4.1 Pojem sociálneho liberalizmu 88
4.2 Thomas Hill Green (1836 – 1882) 91
4.3 John Atkinson Hobson (1858 – 1940) 95
4.4 Leonard Trelawny Hobhouse (1864 – 1929) 99
4.5 John Dewey (1859 – 1952) 106
4.6 Zhrnutie 112

5. kapitola: Postklasický liberalizmus 113
5.1 Pojem postklasického liberalizmu 113
5.2 John Rawls (1921 – 2002) 114
5.3 Ronald Dworkin (1931 – 2013) 121
5.4 Richard Rorty (1931 – 2007) 126
5.5 Zhrnutie 133

6. kapitola: Libertarianizmus 134
6.1 Pojem libertarianizmu 134
6.2 Robert Nozick (1938 – 2002) 143
6.3 Zhrnutie 149

7. kapitola: Podstata liberalizmu 151
7.1 Otázka podstaty liberalizmu 151
7.2 Filozofický liberalizmus 154
7.2.1 Liberálny pojem ľudského indivídua 155
7.2.2 Liberálny pojem slobody 161
7.3 Politický liberalizmus 183
7.4 Ekonomický liberalizmus 192
7.5 Zhrnutie 201

8. kapitola: Kritika liberalizmu 202
8.1 Úvod 202
8.2 Konzervatívne kritiky 204
8.2.1 Klasický a moderný konzervativizmus 204
8.2.2 Neokonzervativizmus a paleokonzervativizmus 207
8.2.3 Republikanizmus 209
8.3 Antikapitalistické kritiky 211
8.3.1 Socialistická a komunistická kritika 211
8.3.2 Marxistická a neomarxistická kritika 215
8.4 Anarchistická kritika 220
8.5 Postmodernistická kritika 223
8.6 Komunitaristická kritika 227

8.7 Sebakritika liberalizmu 230
8.7.1 Sociálna sebakritika 231
8.7.2 Libertariánska kritika 233
8.7.3 Postliberálna kritika 235
8.8 Antiliberalizmus 238
8.9 Nové obhajoby liberalizmu 242
8.10 Zhrnutie 243

II. časť: Neoliberalizmus 245

9. kapitola: Genéza neoliberalizmu 246
9.1 Termín „neoliberalizmus“ 246
9.2 Protoneoliberalizmus (1930 – 1950) 249
9.2.1 Walter Lippmann (1889 – 1974) a Parížske kolokvium (1938) 249
9.2.2 Ludwig von Mises (1881 – 1973) 252
9.3 Základy neoliberalizmu (1950 – 1980) 258
9.3.1 Montpèlerinská spoločnosť (1947) 258
9.3.2 Friedrich August von Hayek (1899 – 1992) 261
9.3.3 Americké neoliberálne školy 266
9.3.3.1 Milton Friedman (1912 – 2006) 267
9.3.3.2 James M. Buchanan (1919 – 2013) 270
9.4 Politický neoliberalizmus v praxi (1980 – 1990) 271
9.4.1 Thatcherizmus 273
9.4.2 Reaganomika 274
9.5 Globálna hegemónia (1990 – 2010) 276
9.6 Globálna kríza a chaos (od roku 2010) 279
9.7 Zhrnutie 283

10. kapitola: Podstata neoliberalizmu 284
10.1 Úvod 284
10.2 Liberalizmus a neoliberalizmus 285
10.3 Filozofický neoliberalizmus 288
10.4 Politický neoliberalizmus 295
10.5 Ekonomický neoliberalizmus 302
10.6 Akademický neoliberalizmus 307
10.7 Zhrnutie 316

11. kapitola: Kritika neoliberalizmu 318
11.1 Úvod 318
11.2 Kritika základov 319
11.2.1 Teoretické základy 319
11.2.2 Praktická politika 322
11.3 Filozofická kritika 326
11.3.1 Človek, subjektivita, racionalita 326
11.3.2 Sloboda, spoločnosť, kultúra 327

11.3.3 Politika, štát, vláda 328
11.3.4 Ekonomizmus, trhový fundamentalizmus, komodifikácia 329
11.3.5 Globalizmus, neokolonializmus, environmentalizmus 330
11.4 Politické kritiky 331
11.4.1 Neokonzervatívna kritika 331
11.4.2 Ľavicové kritiky 332
11.4.3 Anarchistická kritika 333
11.4.4 Postmodernistická kritika 333
11.4.5 Komunitaristická kritika 334
11.4.6 Feministická kritika 335
11.4.7 Liberálne kritiky 335
11.4.8 Antiliberálne kritiky 336
11.4.9 Neoliberalizmus s prvkami totalitarizmu 337
11.5 Kritika akademického neoliberalizmu 338
11.6 Alternatívy k neoliberalizmu 340
11.7 Zhrnutie 343

Záver 345

Bibliografia 350
Menný register 386

Predslov

Načo ešte dnes písať o liberalizme a neoliberalizme? Veď pokiaľ ide o liberalizmus, všetko by malo byť jasné. Jeho dlhé dejiny sa takmer kryjú s dejinami modernej doby, ktoré pomáhal zásadne utvárať, a niet v nich žiadnych bielych miest. Liberalizmus je nepochybne jednou z troch hlavných sociálno-filozofických koncepcií a politických ideológií modernity popri konzervativizme a socializme. Pokiaľ ide o neoliberalizmus, ten síce nie je až taký jasný, a ani jeho dejiny nie sú až také dlhé, ale podľa veľmi častej interpretácie je neoliberalizmus – po niekoľkých desaťročiach dominancie vo svetovej politike a ekonomike – na ústupe a jeho budúcnosť je zásadne spochybnená. A pokiaľ ide o vzťah medzi nimi – teda medzi liberalizmom a neoliberalizmom –, mnohí nepoznajú ani dôvod, pre ktorý by mali medzi nimi rozlišovať.

Podľa môjho názoru to však nie je také jednoduché. Reflexia genealógie liberalizmu nám umožňuje lepšie pochopiť korene našej doby, kým reflexia neoliberalizmu umožňuje pochopiť priamo dobu, ktorú sme žili celkom nedávno a stále žijeme. No a chcieť pochopiť druhé bez prvého je ilúzia alebo priamo omyl. Neoliberalizmus nemôžeme pochopiť bez liberalizmu, tým menej rozdiel medzi nimi. V tom spočíva aj hlavná motivácia mojej práce: ak je neoliberalizmus jedným z hlavných determinantov doby, ktorú žijeme u nás – v bývalom Česko-Slovensku – už viac ako 35 rokov, tak na pochopenie samotného neoliberalizmu potrebujeme pochopiť, čo je to liberalizmus vôbec. Nielen preto, že tu došlo a dochádza k dosť vážnemu omylu u tých, pre ktorých je liberalizmus a neoliberalizmus jedno a to isté, ale najmä preto, že dejiny liberalizmu vo svojej ostatnej fáze neoliberalizmu dospeli k historickým paradoxom a na hranicu svojho sebapopretia. Liberalizmus bol vždy pluralistický, t. j. nikdy neexistoval ako jedna jednotná doktrína (ako v práci ukazu-

jem). Avšak v podobe jeho poslednej verzie – neoliberálnej – sa transformoval na variant, ktorý podkopal dokonca samu podstatu tradičného liberalizmu, a to predovšetkým jeho základný princíp slobody indivídua, aj keď bol vedený radikálnou intenciou v jeho mene (ako v tejto práci tiež ukazujem).

Po roku 1989 sa mnohí aj u nás stali z večera na ráno liberálmi (konzervativizmus sa ešte nepresadil a socializmus takmer skončil).[1] Uznali jeho princípy a pravdy i dejinné víťazstvo, ktoré opisoval Francis Fukuyama (1989/1990). K neoliberalizmu sa hlásili politickí víťazi studenej vojny Margaret Thatcherová a Ronald Reagan, u nás k nemu inklinovali protagonisti nežnej revolúcie, aj keď nie tak jasne a presvedčivo. Postupom času sa však slovo liberál (zahŕňajúce liberálov každého druhu vrátane libertariánov či neoliberálov) stalo v niektorých politických či intelektuálnych kruhoch (aspoň na Slovensku) takmer invektívou. Táto zmena súvisí nielen s naším domácim ponovembrovým vývojom, ale aj s vývojom na Západe, v ktorom sa súčasná verzia dominantného liberalizmu pod menom neoliberalizmus dostala do zásadnej krízy. Súčasná situácia vyvoláva potrebu serióznej reflexie a analýzy toho, čo vlastne liberalizmus vôbec, a neoliberalizmus zvlášť, je.[2]

Liberalizmom sa v tejto práci nezaoberám prvýkrát. Úplne na začiatku bol môj (prvý slovenský) preklad svetovej klasiky Johna Stuarta Milla *O slobode* (1995). Millovmu klasickému liberalizmu som venoval rozsiahly zväzok prekladov (Mill 2005). Systematickejšie som sa venoval jednej verzii liberalizmu – pragmatistickému liberalizmu – v jeho klasickej (Dewey 2001) i neopragmatistickej podobe (Višňovský 2009; 2014; 2015; 2024). Táto práca voľne nadväzuje na moju akademickú trilógiu, v ktorej som sa zaoberal neoliberalizmom prevažne v akademickej sfére (Višňovský 2021; 2022; 2023). Bola to práve moja akademická skúsenosť v praxi s prejavmi a dôsledkami neoliberalizmu, ktorá ma viedla k jeho systematickejšej analýze. Ak by som mal artikulovať pozíciu, z ktorej tu k liberalizmu a neoliberalizmu pristupujem, tak by to bola pozícia filozofického pragmatizmu a v rámci nej pozícia pragmatistického humanizmu.

Mojím zámerom je prispieť k pochopeniu celej liberálnej tradície vrátane jej súčasnej neoliberálnej fázy. Inak povedané, k pochopeniu toho,

1 Tento obrat k liberalizmu na Slovensku bol dosť zvláštny, pretože tu nemal žiadnu tradíciu ani živnú pôdu (na rozdiel od Česka). K liberalizmu v Čechách pozri Znoj (1995); Znoj, Havránek, Sekera (1995); Znoj (2024).

2 Množstvo literatúry k téme je obrovské. V tejto práci vychádzam z mnohých relevantných zdrojov.

ako sa z učenia s pôvodne humanistickými intenciami stala v podstate antihumanistická doktrína. Vývoj a transformácia liberalizmu môžu slúžiť ako dôkaz, že každá doktrína je historická; že neexistuje mimo svojej doby, ktorou je utváraná a ktorú zároveň aj utvára.

Prácu som napísal vo vlastnom disponibilnom čase bez podpory akéhokoľvek grantu a popri plnení iných pracovných akademických povinností. Spomedzi nich to boli najmä prednášky zo sociálnej a politickej filozofie, na ktorých som formuloval niektoré pasáže tohto rukopisu. Moje poďakovanie patrí kolegom doc. PhDr. Ladislavovi Hohošovi, CSc., a doc. PhDr. Ivanovi Burajovi, CSc., za odbornú diskusiu k jednotlivým kapitolám knihy. Recenzentom doc. PhDr. Ing. Milanovi Znojovi, CSc., a prof. PhDr. Františkovi Novosádovi, CSc., ďakujem za posúdenie rukopisu a kritické pripomienky. Za finančnú podporu vydania som vďačný Univerzite Palackého v Olomouci a jeho Institutu sociálního zdraví. Svojej rodine ďakujem za pokojné zázemie, také neoceniteľné pri písaní knihy.

Malinovo, 26. 2. 2026 *Emil Višňovský*

Úvod

Otázka, čo je liberalizmus (a neoliberalizmus), nás privádza k samej podstate usporiadania spoločnosti a jeho východiskovým princípom. Dejiny poznajú niekoľko takýchto princípov: sloboda, rovnosť, spravodlivosť, ľudská dôstojnosť, bezpečnosť, mier. Liberalizmus, ako hovorí už jeho meno, si zvolil slobodu. Pritom predpokladá, že ak sa postaráme o slobodu, sloboda sa už postará o všetko ostatné: rovnosť, spravodlivosť, dôstojnosť, dobrý život človeka a zrejme aj „dobrú spoločnosť". Dokonca ak by sa malo ukázať, že to neplatí, z princípu slobody podľa liberálov nemožno nijako zľaviť; sloboda musí byť na prvom mieste, pretože život bez slobody nemá hodnotu. Ide pritom o slobodu každého človeka, teda o slobodu ľudského indivídua, individuálnu slobodu. Liberáli všetkého druhu sú presvedčení, že práve tu treba začať uvažovať o usporiadaní spoločnosti – o tom, ako je možné spoločné spolužitie istého (akéhokoľvek) množstva ľudských jednotlivcov v tom istom čase a priestore (v princípe vždy a všade) tak, aby to malo pre nich hodnotu a zmysel, teda umožňovalo im to slobodu. Podľa nich je to jediný alebo najlepší, univerzálny princíp, ktorý má svoj pôvod v samej podstate človeka, či už tej, ktorá je nám daná prírodou (vrodená), alebo tej, ktorá je získaná a vypestovaná výchovou a kultúrou. Slovom, podľa liberálov každý človek má v sebe prirodzenú (alebo získanú) túžbu po slobode – potrebu slobody – a akékoľvek spoločenstvo, spoločenská formácia alebo spoločenská forma ľudského bytia ju má umožňovať, podporovať, pestovať a chrániť. Záujem byť slobodný patrí k základným, bytostným záujmom každého človeka a z tohto hľadiska je pre liberála čudné, priam nepochopiteľné, ak by mal existovať človek, ktorý by nechcel byť slobodný. Teda človek, ktorý by nebol svojím základným presvedčením – liberál. Liberáli majú svoj pojem človeka, z ktorého vychádzajú ako z fundamentálneho cieľa

a od neho odvodzujú aj žiaducu podobu spoločnosti – liberálnej spoločnosti.

V našich končinách už štvrtú dekádu žijeme v novom režime, ktorého leitmotívom pri jeho vzniku bola tiež sloboda: individuálna, skupinová, národná, materiálna aj intelektuálna, sloboda po všetkých stránkach – ekonomická, politická, kultúrna. Sloboda, ktorej sa ľuďom v starom režime nedostávalo, alebo aspoň nie všetkým podľa ich predstáv a tiež nie podľa tradičných liberálnych štandardov. Ako sa však ukázalo a ukazuje, utvárať spoločnosť na princípe slobody vôbec nie je jednoduché, pretože ani sama sloboda nie je taký jednoduchý princíp, ako by sa niekomu zdalo. Bez ohľadu na to môžeme povedať, že podstatou nového režimu (nielen na Slovensku, ale vo všetkých krajinách bývalého sovietskeho bloku) sa stal neoliberalizmus, resp. neoliberálny kapitalizmus. Vývoj u nás po roku 1989 plne zapadol do globálnej expanzie neoliberálneho kapitalizmu. Pritom to, stručne povedané, nie je dôsledok len toho, že v čase pádu železnej opony v rokoch 1989 – 1990 v dominantných krajinách Západu, ktoré si pripísali víťazstvo v studenej vojne (USA, Veľká Británia), už pevne vládol neoliberalizmus, ale aj toho, že domáce elity v postkomunistickych krajinách neoliberalizmus viac či menej vedome prijali ako cestu, ktorá nemá alternatívu (pozri napr. Bonefeld, Holloway 1995; Stark, Bruszt 1998; Orenstein 2001; Bockman 2011; Bohle, Greskovits 2012; Ther 2013/2016; Ban 2016; Fraser 2019; Košč et al. 2020). Pri hlbšej analýze sa však ukáže, že nešlo o víťazstvo liberalizmu ako takého nad komunizmom, ako píšu mnohí (pozri napr. Krastev, Holmes 2019/2020), ale práve o víťazstvo neoliberalizmu. Neoliberálny ekonomizmus ako jeho podstatná črta našiel v týchto krajinách veľmi vhodnú živnú pôdu. V tom spočíva zásadný rozdiel, pretože neoliberalizmus nie je jednoducho liberalizmus, ako ho poznáme z dejín. Nemôžeme ich stotožňovať. Napríklad jeden z najlepších znalcov liberalizmu, profesor Londýnskej univerzity a emeritný profesor Oxfordskej univerzity Michael Freeden (* 1944) medzi nimi jasne rozlišuje. Postkomunistickú verziu liberalizmu označuje za „spotvorenú“, ale príťažlivosť neoliberalizmu pre tieto krajiny za celkom pochopiteľnú z politických a ekonomických dôvodov. Akceptácia neoliberalizmu v krajinách východnej a strednej Európy sa stala politickou zbraňou, ktorá maskovala jeho ideologickú podstatu (Freeden 2015, 111 – 113). Freeden objasňuje, že neoliberalizmus, ktorý „zdôrazňuje pozitívne dôsledky konkurenčných trhov a osobného rozvoja oveľa viac než všeobecné pestovanie ľudského blaha“, je z liberálneho hľadiska veľmi sporný (ibid., 2). Sám termín neoliberalizmus je jednou z „najprominentnejších dezinterpretácií liberalizmu“ (ibid., 109).

Neoliberalizmus podľa Freedena nie je pokračovaním liberalizmu, ale jeho vážnou konceptuálnou deformáciou. Faktom však je, že v bývalom Česko-Slovensku sa neoliberalizmus adoptoval pod menom liberalizmus bez akéhokoľvek rozlišovania.

V tejto práci sa usilujem pochopiť ani nie tak to, ako k tomu historicky došlo, pretože na to je potrebný iný výskum, ale to, čo vlastne znamená žiť v neoliberálnom svete, aké sociálne normy a praktiky v ňom dominujú, aké pojmy sú v jeho pozadí, aké formy života a vzťahy medzi ľuďmi sa tu utvárajú, aká osobnosť človeka sa tu formuje a presadzuje. Mojou hlavnou otázkou je, ako sa mohol klasický liberalizmus zmeniť na neoliberalizmus tak, že druhý prevrátil a zdeformoval ten prvý? A v čom táto deformácia spočíva? Odpoveď hľadám v reflexii vývoja liberalizmu, jeho hlavných myšlienok, pojmov, prístupov a koncepcií. Kniha chce byť príspevkom k dejinám filozofických, politických a ekonomických ideí, na základe ktorých môžeme lepšie pochopiť súčasný svet.

Text práce som rozdelil do dvoch častí. V prvej časti sa podrobne venujem genealógii liberalizmu od jeho vzniku po súčasnosť, ako aj podstate a kritike liberalizmu. V 1. kapitole objasňujem pojem liberalizmu, jeho etymológiu, sémantiku, historický vývin. V 2. kapitole sa venujem etape protoliberalizmu a jeho vývinu od N. Machiavelliho po G. F. W. Hegela. V 3. kapitole charakterizujem klasický liberalizmus 19. storočia a jeho hlavných predstaviteľov. V 4. kapitole rozoberám sociálny liberalizmus od T. H. Greena po J. Deweyho. V 5. kapitole charakterizujem postklasický neoliberalizmus 20. storočia a jeho kľúčových predstaviteľov. Obsahom 6. kapitoly je samostatný rozbor libertarianizmu.[3] V 7. kapitole podávam analýzu podstaty liberalizmu v troch rovinách: filozofickej, politickej a ekonomickej. Napokon v 8. kapitole uvádzam hlavné kritiky všetkých foriem liberalizmu (okrem neoliberalizmu).

Neoliberalizmus je predmetom druhej časti. V 9. kapitole podávam jeho genézu od protoneoliberalizmu po súčasnú globálnu krízu. Obsahom 10. kapitoly je analýza podstaty neoliberalizmu takisto v troch základných rovinách: filozofickej, politickej a ekonomickej, ku ktorým som dodal štvrtú rovinu – akademický neoliberalizmus.[4] Napokon v 11. kapitole uvádzam relevantné kritiky všetkých foriem neoliberalizmu.

---

3 Môj prístup je genealogický, preto uvádzam libertarianizmus (ktorý má korene už u Johna Locka) v kontexte vývoja liberalizmu. Akákoľvek príbuznosť alebo prelínanie sa libertarianizmu s neoliberalizmom je sekundárna.

4 Mojou druhou hlavnou otázkou je, prečo sa neoliberalizmus tak zásadne „zahryzol“ práve do akademickej sféry? Podrobnejšie som sa tým zaoberal vo svojich predošlých prácach, ale stručnou odpoveďou je, že práve v tejto sfére, resp. vo sfére intelektuálnej kultúry vôbec,

Žijeme teda (aj u nás) stále vo svete neoliberalizmu, resp. jeho dedičstva. Nie je to svet klasického, ani sociálneho, ani žiadneho iného liberalizmu či libertarianizmu. Tieto verzie sa nepresadili tak efektívne ako práve súčasný neoliberalizmus. I keď sa tento svet dostal po niekoľkých desaťročiach dominancie do krízy, stále celkom nepatrí minulosti. Existujú však dobré dôvody tento svet opustiť. Hoci aj s niektorými prvkami a hodnotami liberalizmu ako takého, pretože ľudská sloboda je jednou z trvalých ľudských hodnôt, ale nemôže byť izolovaná od ostatných hodnôt či dokonca kladená proti nim ani redukovaná na hociktorý jej druh.[5]

našiel neoliberálny kapitalizmus svoj hlavný zdroj profitu. Táto téza si však vyžaduje ďalšiu samostatnú prácu.

5 Tri poznámky k citovanej literatúre: 1. citované práce, ktoré vyšli v českých prekladoch, neprekladám a uvádzam ich v češtine; 2. názvy prác, ktoré nevyšli v slovenskom ani českom preklade, uvádzam len v origináli (napr. Bodin: *Les Six Livres de la République*); 3. priezviská autoriek uvádzam v prechyľovanej forme (napr. Rosenblattová) okrem odkazov na ich práce v origináli (Rosenblatt).

I. časť
Liberalizmus

1. kapitola
Pojem liberalizmu

Skôr ako začneme analyzovať nejakú konkrétnu formu liberalizmu, určite musíme povedať tak jasne, ako sa len dá, čo to slovo znamená.
Judith N. Shklarová

1.1 Etymológia a sémantika termínu

Pôvod slovenských slov liberál, liberálny a liberalizmus treba hľadať v latinských *liber*, *libertas*,[6] ktoré sa internacionalizovali. Postupne sa zaužívali vo všetkých svetových jazykoch, keď ich najprv prevzala starofrancúzština (*liberte*) a stredoveká angličtina (*liberty*) s viacerými významami: slobodný, neobmedzený, voľný, nerušený, vznešený, štedrý, milostivý,

6 *Līber, -era, -erum* – 1. slobodný rodom (opak otroka), voľný, 2. politicky slobodný, nezávislý, nepodrobený, 3. neobmedzený, nespútaný, 4. slobodný (mravne), dobrovoľný, 5. svojvoľný, neviazaný, 6. oslobodený od niečoho, prostý, zbavený niečoho, 7. dovolený, 8. priamy, úprimný, 9. smelý. *Lībertās, -ātis* – 1. sloboda (v niečom), voľnosť (slova), 2. slobodný duch, láska k slobode, zmysel pre slobodu, 3. dovolenie, 4. zvoľa, svojvôľa, neviazanosť, 5. občianska sloboda (opak otroctva), 6. politická sloboda, slobodné zriadenie, samospráva, samostatnosť, 7. priamosť, úprimnosť, 8. smelosť (pozri Hlušíková 2003, 480 – 481). Latinčina disponuje aj celým registrom ďalších výrazov: *Līberālis, -e* – 1. týkajúci sa slobodného človeka, vzťahujúci sa k slobode, 2. dôstojný, šľachetný, ušľachtilý, čestný, slušný, slobodný, 3. láskavý, vľúdny, ochotný, zdvorilý, úslužný, dobročinný, štedrý, veľkomyseľný. *Līberālitās, -ātis* – 1. zmýšľanie a konanie dôstojné slobodného človeka: slušnosť, šľachetnosť, ušľachtilosť, 2. láskavosť, vľúdnosť, ochotnosť, 3. veľkomyseľnosť, štedrosť, dobročinnosť, veľkorysosť, uštedrenie, dar. *Līberātiō, -ōnis* – 1. zbavenie, oslobodenie, 2. oslobodzujúci rozsudok; *líberé* – 1. slobodne, voľne, 2. bez prekážky, neobmedzene, nezávisle, 3. svojvoľne, neviazane, bezuzdne, 4. priamo, úprimne, bez obalu, 5. smelo. *Līberō, -āre, -āvi, -ātum* – 1. oslobodzovať, zbavovať, uvoľňovať, 2. prepúšťať otrokov na slobodu, 3. na súde oslobodiť, atď. (ibid.).

nezištný, obdivuhodný, ale aj neviazaný, nekontrolovaný, rozpustilý, extravagantný, horlivý.[7]

Slávny slovník anglického jazyka Dr. Samuela Johnsona (1709 – 1784) z roku 1755 definuje anglické slovo *liberal* stručne a jasne: 1. nie priemerný; nie nízky pôvodom; nie nízky myslením; 2. stávajúci sa gentlemanom; 3. štedrý, šľachetný, bohatý, nie lakomý.[8] Nemenej slávny slovník Američana Dr. Noaha Webstera (1758 – 1843) vo svojom kompletnom vydaní z roku 1864 ponúka ešte bohatšie významy: 1. slobodný pôvodom, vznešený spôsobmi, kultivovaný; 2. zodpovedajúci slobodnému človeku alebo gentlemanovi, vzdelanému v slobodných umeniach, presahujúcich praktické nevyhnutnosti života; 3. podávajúci pomocnú ruku, nezištný, štedrý, darca s otvoreným srdcom; 4. veľkorysý, veľkodušný; 5. prijímajúci pomoc, bohatý, plný, nie obmedzený alebo ohraničený; 6. neobmedzený právnymi alebo morálnymi zábranami; 7. nezviazaný ortodoxnými alebo ustanovenými princípmi politickej alebo náboženskej filozofie, nezávislý mienkou, nekonzervatívny, priateľský k slobode v konaní a myslení (Goodrich, Porter 1864, 769). Francúzsky slovník z roku 1771 to radikálne zjednodušil: „liberalita" je kvalita podstatná pre nobilitu (cit. podľa Rosenblatt 2018, 42). Taliansky slovník z napoleonskej éry zasa pripomínal, že byť liberálom znamená byť štedrý, láskavý, milovať slobodu a v politike podporovať ústavnú vládu (ibid., 57). Podobne stručný je *Veľký slovník francúzskeho jazyka* (prvé vydanie vyšlo v roku 1856), koncipovaný Pierrom Larousseom (1817 – 1875), v jeho súčasnej internetovej verzii: liberál je ten, kto 1. uprednostňuje individuálnu slobodu myslenia a politickú slobodu; 2. zastáva ekonomický liberalizmus; a je 3. zhovievavý, tolerantný, povoľný.[9]

Súčasný autoritatívny *Oxford English Dictionary* rozlišuje tri základné významy anglického slova *liberalism* (prvé dva sú politické, tretí je teologický): 1. podpora alebo obhajoba individuálnych práv, občianskych slobôd a reforiem, zameraných na individuálnu slobodu, demokraciu alebo sociálnu rovnosť; politická a sociálna filozofia, založená na týchto princípoch; doktrína alebo prax liberálnych strán; 2. sloboda od zaujatosti, predsudkov a fanatizmu, ľavicové politické názory; 3. zastávanie liberálnych (uvoľnených, nie striktne dogmatických) názorov v teológii.[10] Výz-

7 Pozri „Liberalism". *Online Etymology Dictionary*, https://www.etymonline.com/word/liberalism.

8 Pozri „Liberal". Johnson, Samuel. *A Dictionary of the English Language*. 1755, 1773. Ed. Beth Rapp Young et al. 2021. https://johnsonsdictionaryonline.com/views/search.php?term=liberal.

9 Pozri „Libéral", *Larousse*, https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/lib%C3%A9ral/46969.

10 Pozri „Liberalism", *Oxford English Dictionary*, https://www.oed.com/dictionary/liberalism_n?tab=meaning_and_use#194630339.

namy anglického slova *liberal* v tomto slovníku sú ešte bohatšie a okrem politických a teologických sú aj ekonomické a etické, resp. estetické.[11] Podobne aj ďalšie slovníky rozoznávajú liberalizmus ako 1. všeobecný postoj, rešpektujúci a pripúšťajúci rôzne typy názorov alebo správania; a 2. politické presvedčenie o tom, že by mal existovať slobodný obchod, že ľudia by mali mať viac osobnej slobody a že zmeny v spoločnosti by sa mali diať postupne.[12] Jeden zo súčasných slovníkov rozlišuje jeho všeobecný význam ako 1. presvedčenie o postupnom spoločenskom pokroku zmenou zákonov a nie revolúciou; a 2. presvedčenie o tom, že ľudia by mali mať veľa politickej a individuálnej slobody; uvádza však aj špecificky britský (liberálne politické názory a praktiky, antiautoritatívne protestantské hnutie) a americký význam (byť liberálom v politickej filozofii a protestantizme).[13]

Najpoužívanejší súčasný americký internetový slovník *Merriam-Webster* uvádza tieto významy termínu liberalizmus: 1. sklon byť otvorený k myšlienkam a spôsobom správania, ktoré nie sú konvenčné ani tradičné (v kontraste s konzervativizmom); 2. politická filozofia, založená na presvedčení o pokroku a dôraze na esenciálne dobro ľudstva, na slobodu indivíduа od svojvôle autority, ochranu a rozvíjanie politických a občianskych slobôd vrátane filozofie, požadujúcej kľúčovú rolu štátu vo vyrovnávaní sociálnych nerovností a ochrane životného prostredia (sociálny liberalizmus), resp. politická filozofia, založená na presvedčení, že sloboda jednotlivca je najvyššia a že úloha štátu by sa mala obmedziť na jej ochranu (klasický liberalizmus); 3. princípy a politika liberálnej strany; 4. ekonomická teória, zdôrazňujúca individuálnu slobodu od obmedzení a spravidla založená na slobodnej súťaži, sebaregulujúcom sa trhu a „zlatom štandarde" (finančnom meradle); 5. hnutie v modernom protestantizme, zdôrazňujúce duchovný a etický obsah kresťanstva, odmietajúci absolútnosť autority biblických dogiem v prospech kritickej interpretácie na základe moderných myšlienok a poznania. V tejto súvislosti sa uvádza aj vzťah liberalizmu a progresivizmu ako konceptov ľavicovej politickej filozofie, ktorých spoločným menovateľom je, že štát by mal zlepšovať životné podmienky občanov. Rozdiel medzi nimi však spočíva v tom, že liberalizmus sa sústreďuje na ochranu slobody indivíduа pred zvoľou

11 Pozri „Liberal", *Oxford English Dictionary*, https://www.oed.com/dictionary/liberal_adj?tab=meaning_and_use&tl=true#187537112.

12 Pozri „Liberalism", *Cambridge Dictionary*, https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/liberalism.

13 Pozri „Liberalism", *Collins English Dictionary*, https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/liberalism.

štátnej autority, kým progresivizmus na práva marginalizovaných menšín.[14] V tom istom slovníku figuruje slovo *liberty* (sloboda) ako centrálny termín liberalizmu, znamenajúci: 1. stav, situáciu, podmienky, okolnosti, bytie a jeho kvalitu, v ktorých je človek slobodný konať podľa svojej vôle; 2. slobodu od fyzických prekážok, svojvoľnej alebo despotickej moci; 3. pozitívny stav sociálnych, politických a ekonomických práv a privilégií; 4. možnosť voľby; 5. imunitu, nedotknuteľnosť a nezasahovanie na základe predpisu alebo rozhodnutia; 6. povolenie slobodného pohybu vo vymedzených hraniciach; 7. konanie za určitými hranicami etikety alebo slušnosti, porušenie pravidiel a odklon od štandardnej praxe, pokrivenie faktov, 8. povolenú absenciu.[15]

V slovenskom preklade českého akademického slovníka cudzích slov sa uvádza liberál (liberálka) ako „1. liberálny človek; 2. stúpenec/stúpenkyňa liberalizmu, člen/ka liberálnej strany"; slovo liberálny s významom „1. znášanlivý, tolerantný k iným názorom, zmierlivý s prejavmi inej ideológie; 2. týkajúci sa liberalizmu, liberalistický"; a slovo liberalizmus ako „1. zhovievavosť, znášanlivosť, tolerancia k iným názorom, zmierlivosť s prejavmi odlišnej ideológie; 2. sústava politických a ekonomických názorov, požadujúca právne záruky demokratických práv a slobôd, vybudovanie hospodárskeho života na zásadách voľnej súťaže, podporujúcej individuálnu zodpovednosť, autonómiu a rozvoj osobnosti" (Kraus et al. 2005, 583 – 584).

Ak by sme mali zhrnúť tieto lingvistické vymedzenia liberálneho slovníka, môžeme povedať, že jeho kľúčovými slovami sú: nezávislosť, autonómia, suverenita, samospráva, sebariadenie, sebaurčenie, sebestačnosť (*autarkia*), sebadeterminácia, občianstvo, právo, oprávnenie, licencia, voľné pole (priestor), podnikanie a pod., kým jeho antipódom termíny ako: uväznenie, obmedzenie, prinútenie, zotročenie, kontrola, ovládanie, zmocnenie sa, útlak a pod. Sloboda ako ústredný termín je „stav bytia v rámci spoločnosti, zbavený represívnych obmedzení, uvalených autoritou na spôsob života, správanie a politické názory ľudí".[16] Inak povedané sloboda „znamená stav alebo podmienku, v ktorej má jednotlivec právo a schopnosť konať podľa vlastnej vôle bez vonkajších obmedzení alebo

14 Pozri „Liberalism", *Merriam-Webster Dictionary*, https://www.merriam-webster.com/dictionary/liberalism.

15 Pozri „Liberty", *Merriam-Webster Dictionary*, https://www.merriam-webster.com/dictionary/liberty.

16 Pozri „Liberty", *Wikipedia*, 14. 6. 2026. https://en.wikipedia.org/wiki/Liberty.

zasahovania. V politickom kontexte sa často spája s právom na osobnú slobodu, slobodu prejavu a ďalšími základnými právami."[17]

Už z tohto základného prehľadu vidieť pomerne široký diapazón liberálneho slovníka. Aj keď v ňom môžeme vystopovať spoločného menovateľa, ktorým je slovo „sloboda", jeho sémantika je historicky premenlivá. Zaujímavý je napríklad kontrast medzi pozitívnymi a negatívnymi významami slova „liberálny" – voľnosť a dovolenie, smelosť a odvaha verzus opovážlivosť až bezočivosť. Na negatívny význam „liberálneho" v zmysle neschopnosti ovládať svoju vôľu alebo túžbu (neskrotnosť, bezuzdnosť, nedisciplinovanosť) poukázal už Shakespeare v komédii *Veľa kriku pre nič* (Williams 1983, 180). V pozitívnom zmysle sa prinajmenšom od 16. storočia ako liberáli označovali ľudia s „vyššími", vznešenými záujmami alebo spoločenským postavením (dvorania, „gentlemani"), ktorí si mohli dovoliť istú neviazanosť i prekračovanie noriem.[18] Tak či onak, termín liberálny nadobudol aristokratický a elitársky význam, ktorý však nebol prijímaný všetkými iba pozitívne.

1.2 Koncept liberálneho

Pôvodné významy slov liberál a liberálny tak, ako sa sformovali vo svojich počiatkoch, neboli politické, ale etické a filozofické. Liberalizmus je súčasťou intelektuálnych dejín klasického Grécka, i keď ešte nie v zmysle konceptuálnom; nanajvýš išlo o liberálne naladenie, aké nachádzame už v antropológii predsokratikov Demokrita, Protagora či Antifóna (Havelock 1957, 11 – 19, 32 – 33).[19]

1.2.1 Liberalita

Grécki filozofi ešte nedospeli k systematickej polarizácii slobody a autority (ibid., 17). Zo slovníka mytológie prevzali termín ἐλευθερία (*eleutheria*), znamenajúci osobnú slobodu, uvažovali však skôr o liberalite ako

17 Pozri „Liberty", *Goong.com – Slovník Novej Generácie*. https://goong.com/sk/word/v%C3%BDznam_slova_liberty/.

18 Zvláštnou kombináciou bol „erotický liberál" – termín, ktorý spájal uvoľnené správanie s podliehaním citom a kráse, a ku ktorému sa hlásili romantici, ako bol Lord Byron (1788 – 1824) (Gross 2001, 5 – 7).

19 Jaeger (1939, 7, 201, 418) uvádza, že liberalita ako ušľachtilosť bola cnosťou už v časoch Homéra.

o osobnej cnosti, ktorej u Sokrata zodpovedala otvorenosť mysle a tolerantnosť k iným názorom (Mara 1988); u Aristotela v *Etike Nikomachovej* to bola „štedrosť“[20] ako stred medzi márnotratnosťou a lakomstvom (Aristoteles 1979, 87 – 88). Tieto „liberálne cnosti“ boli chápané ako kladné stránky ľudskej prirodzenosti.[21]

Napriek tomu, že platonizmus a liberalizmus sa najmä vďaka interpretácii K. R. Poppera (1946/1994) tradične považujú za nezmieriteľné protiklady, objavili sa aj iné čítania Platóna, prezentujúce ho ako politického filozofa, ktorému isté prvky liberalizmu neboli celkom cudzie. Podľa Lea Straussa (1899 – 1973) ich môžeme vidieť v Platónovom dialogizme ako hlavnej metóde jeho filozofickej komunikácie, ale aj v ďalších črtách platonizmu, ako sú sokratovský skepticizmus, kritický, slobodný a skúmajúci intelekt alebo odpor k tyranii (Smith 2000). Podľa ďalších autorov v rozpore s liberalizmom nie je ani Platónov perfekcionizmus (Griswold 2006), ba jeho chápanie slobody (v *Zákonoch*) ako sebaovládania, je tiež v súlade s liberálnym chápaním slobody (Laks 2007). Ešte väčšmi postúpila rekonštrukcia „aristotelovského liberalizmu“, presnejšie, Aristotelovej filozofie vo vzťahu k liberalizmu napríklad v otázke spravodlivosti a práv (Miller 1995). Jedna z týchto rekonštrukcií ukazuje, že Aristotelova politická filozofia v sebe obsahuje prvky liberálnej tolerancie a je nielen kompatibilná so súčasnou liberálnou demokraciou, ale môže jej poskytnúť aj atraktívne inšpirácie (Salkever 1990). Je to filozofia, ktorá nestojí na dichotómii indivídua a komunity, ale obsahuje „tak liberálnu, ako aj komunitariánsku tendenciu, oboje úzko prepojené“ (Long 1996, 777), preto sa produktívne využila v nedávnej diskusii medzi liberálmi a komunitariánmi (Tessitore 2002). Dokonca sa objavila zásadná „obhajoba liberálnej tradície na aristotelovskom základe“ (Rasmussen, Den Uyl 1991).

V etickom chápaní liberality (štedrosti) ako morálnej cnosti pokračovali rímski stoici. Cicero ju spojil s vlastnosťami človeka, ktorý sa pripravuje na verejnú službu v republike, ako sú spravodlivosť, dobrá vôľa, priateľstvo, česť, dobročinnosť, a pridal k nim aj finančný (ekonomický) aspekt. Štedrosť považoval za stránku ľudskej povahy, pre ktorú je kľúčové spojenie so spravodlivosťou:

---

20 Štedrosť je len jeden z významov latinského *līberālitās*, pozri vyššie v pozn. 1. Antickí filozofi a neskôr stredovekí teológovia ho používali v širšom význame šľachetnosť, veľkodušnosť, veľkorysosť, dobrá vôľa, gavalierskosť a pod.

21 Takýto pôvod liberalizmu, odvodený od pozitívneho chápania ľudskej prirodzenosti ako morálnej kvality (charakteru) človeka, v 20. storočí obhajoval napríklad John Dewey (2001, 304 – 379, 613 – 668).

> Musíme preto dbať o to, aby sme prejavovali takú štedrosť, ktorá by prospievala priateľom, ale nikomu neškodila... Nemožno totiž hovoriť o štedrosti tam, kde niet spravodlivosti (Cicero 1970, 43).

Túžba po sláve, bohatstve a moci je prázdna a v priamom protiklade k týmto cnostiam. Cicero to ilustroval na príkladoch politických osobností z histórie (Alexander Macedónsky, Cézar a ďalší). Liberalita preňho znamenala vo všeobecnosti synonymum šľachetnosti, veľkosti ducha a konania dobra pre druhých, pravý opak egocentrizmu, ktorý je len jedným z druhov otroctva ako posadnutosti sebou samým. Liberalita je povinnosť a ľudská kvalita, nevyhnutná pre existenciu spoločnosti vôbec (Rosenblatt 2018, 9 – 10).[22] „Princíp liberality" v ľudských vzťahoch, i keď mal platiť len pre slobodných občanov, aristokraciu a vládcov, ako schopnosť dávať, prijímať a vracať, rozvíjal aj Seneca (1991).

V stredoveku sa tento princíp christianizoval (Rosenblatt 2018, 11 – 12). Od Cicerona ho prevzal sv. Ambróz (Ambrosius Milánsky, 340 – 397) v aplikácii na povinnosti kléru ako súčasť spravodlivosti spolu s dobrou vôľou a vľúdnosťou (St. Ambrose 1896, 22). Naň nadväzoval aj Tomáš Akvinský (1937), keď v *Sume teologickej* napísal:

> Zdá se, že štědrost není o penězích. Neboť každá mravní ctnost je o skutcích a vášních... Proto i štědrost se nazývá jiným jménem přejícnost, poněvadž kdo přeje, neskrblí, nýbrž popřává druhým... štědrost se neurčuje dle velikosti daného, nýbrž dle citu dávajícího.[23]

Proti tomu kládol uvažovanie „o neřestech protilehlých štědrosti, a nejprve o lakomství; za druhé o marnotratnosti".[24] Spoločným menovateľom tohto uvažovania bolo dobro človeka pochádzajúce od dobra Boha a prejavujúce sa ako láska, súcit, dobročinnosť, ktoré sú nevyhnutné pre spoločenské spolužitie ľudí (Rosenblatt 2018, 12). Protestantská reformácia princíp liberality demokratizovala v tom zmysle, že ho rozšírila na širšiu populáciu vrátane chudobných. „Byť liberálnym znamenalo deliť sa nielen o zlato, ale aj o poznanie a múdrosť" (ibid., 17). Význam pojmu liberálneho nadobúdal stále viac význam „sociálneho cementu"

22 Historik Edward Gibbon (1737 – 1794) označil Cicerona (spolu s Grékom Xenofónom) za prvých liberálnych učencov nielen kvôli ich štýlu myslenia, ale aj kvôli teóriám verejného a súkromného života (Gibbon 1907, 69).

23 II-II q. 117 a. 2 arg. 1, a. 2 co., a. 2 ad 1.

24 II-II q. 117 pr.

a funkciu upevňovania spoločnosti, ako aj zmyslu človeka pre sociálnu kohéziu (ibid., 18).

Samostatnou kapitolou boli anglo-americkí puritáni. Jeden z ich vodcov, právnik John Winthrop (1588 – 1649), prvý guvernér kolónie Massachusetts, sa vo svojej slávnej reči z roku 1630, rozšírenej pod kvázi-biblickým názvom *City upon a Hill*, dovolával mimoriadnej liberality ako jednej z opôr, na ktorej sa má vybudovať Nové Anglicko, a ktorá sa musí vzťahovať na celé spoločenstvo, na všetkých jeho členov.[25] Hlavnými témami jeho vízie boli: „Sloboda, liberalita, nový začiatok, sociálna služba, dobre usporiadaná spoločnosť, finančná výmena riadiaca sa zákonom lásky – v prvom rade vzájomnou náklonnosťou v pobožnej komunite, vytváranej výlučne božou láskou" (van Engen 2020, 35). Až do polovice 17. storočia liberálna tradícia stála na tomto chápaní pojmu liberálneho; učila ľudí, že „spoločnosť závisí od ich liberality – teda od žičlivosti, morálnej poctivosti a občianskych hodnôt" (Rosenblatt 2018, 19).

Liberalita sa rozvíjala ďalej ako otvorenosť mysle, oslobodenie sa od predsudkov, zaujatosti a fanatizmu, povedané dnešným slovníkom ako tolerancia k inakosti, ale aj liberálne cítenie v zmysle nekonformnosti a pochopenia pre názory a práva iných. Takouto „liberalitou ducha" sa vyznačovali už renesanční humanisti. Najstarším problémom a príkladom toho je požiadavka náboženskej tolerancie, resp. náboženskej slobody. Prvým, kto načrtol obraz takmer úplnej náboženskej tolerancie, bol Thomas More (1478 – 1535) vo svojej *Utópii* (More 1516/1978, 105 – 115). Otázkou sa zaoberal aj John Milton (1608 – 1674) vo svojom polemickom politickom traktáte *Of True Religion, Hæresie, Schism, Toleration, and What Best Means May Be Us'd Against the Growth of Popery the Author J.M.* (1673). Spolu s Johnom Lockom obhajoval toleranciu k náboženstvu aj filozofickému mysleniu Baruch Spinoza (1632 – 1677) vo svojom *Traktáte teologicko-politickom* (1670/1922). Osvietenci popri kritike cirkvi presadzovali tiež všeobecnú slobodu myslenia. Vo Francúzsku inicioval túto tému hugenot v holandskej emigrácii Pierre Bayle (1647 – 1706) svojím *Dictionnaire Historique et Critique* (1697), ktorým ovplyvnil mnohých, napríklad Denisa Diderota (1713 – 1784). François-Marie Arouet Voltaire (1694 – 1778) vo svojej *Traité sur la tolérance* (1763/1912) skúmal toleranciu (znášanlivosť) z viacerých stránok, aby ju obhajoval a poukazoval na potrebu jej univerzalizácie proti barbarstvu a fanatiz-

25 Winthropova reč sa považuje za koreň „americkej výnimočnosti" (van Engen 2020). Prvýkrát bola publikovaná pod názvom *A Model of Christian Charity* až v roku 1838 (https://www.masshist.org/ publications/winthrop/index.php/view/PWF02d270).

mu. V závere napísal: „Zkrátka, vzájemná snášenlivost jest jediný prostředek oproti omylům, ktoré zvrhají lidského ducha po celém světe“ (ibid., 145). V Nemecku, kde s osvietenským termínom „liberálna teológia“ prišiel Johann Salomo Semler (1725 – 1791) a za jej hlavného predstaviteľa sa považuje Friedrich Schleiermacher (1768 – 1834), to boli Gotthold Ephraim Lessing (1729 – 1781) a Moses Mendelssohn (1729 – 1786), ktorí sa zasadzovali o vzájomnú náboženskú toleranciu medzi kresťanmi a židmi. V amerických kolóniách bol radikálnym obhajcom náboženskej slobody puritánsky kňaz Roger Williams (1603 – 1683). Neskôr sa za „liberálnych kresťanov“ označovali americkí unitariáni,[26] spájajúci svoju nedogmatickú vieru s občianskou edukáciou (Rosenblatt 2018, 30 – 31). Klasickou a najdôslednejšou obhajobou slobody myslenia sa stala až neskôr práca Johna Stuarta Milla (1806 – 1873) *O politickej slobode* (1859/2001).

1.2.2 Liberálna edukácia

Princíp liberality sa stal organickou súčasťou edukácie, ktorá mala učiť mládež ľudskosti a spoločenskosti, pripravovať ju na dobrý život v dobrej spoločnosti pod názvom liberálne umenia (*artes liberales*), resp. liberálne štúdiá (*studia liberalia*), čím sa vytvorila tradícia konceptu liberálneho v oblasti edukácie a pedagogiky. Korene tejto tradície siahajú späť k Pytagorovi, Platónovi a Aristotelovi a ich koncepciám *paideia* (Tubbs 2014).[27] Postupne sa sformovalo sedem slobodných umení (*septem artes liberales*), rozdelených na dve časti: humanistické či rétorické trivium – rétorika, gramatika, logika (dialektika) a vedecké či numerické *kvadrivium*: astronómia, matematika, geometria a hudba. Didakticky ich rozpracoval v 5. storočí predstaviteľ neskorej patristiky Martianus Capella (360 – 428), na ktorého nadväzovali mnohí, najmä však Boethius (477 – 524), Cassiodorus (485 – 585) a Izidor zo Sevilly (560 – 636) (Stahl 1971). V školách sa *artes liberales* udržali takmer bez zásadnejších úprav počas celého stredoveku (Abelson 1906; Wagner 1983). Tradičná liberálna edukácia je kultivácia intelektu (rozumu a srdca, myslenia a cí-

26 Unitarianizmus je protestantské náboženské hnutie, vychádzajúce z idey jednoty Boha (odmieta ideu Svätej Trojice Otca, Syna a Ducha svätého), stavajúce na antidogmatizme, kritickom rozume a osobnej viere. Korene má v Poľsku a Anglicku 16. storočia. Od 18. storočia sa rozšírilo v USA (pozri napr. Greenwood, Harris 2011).

27 Kimball (2010, 4) uvádza ďalšie zdroje, napríklad Augustína Aurelia, podľa ktorého je pôvod liberálnej edukácie židovsko-kresťanský.

tenia), osobnosti človeka a jeho morálnych kvalít ľudskosti bez ohľadu na profesiu či konkrétne uplatnenie v spoločnosti.

V čase renesancie tradícia pokračovala so zameraním na aristokratickú výchovu mužov (Erasmus 1516/2009).[28] Jednou z jej súčastí bolo formovanie etického vzťahu k materiálnemu bohatstvu a peniazom, pretože dokonalého človeka nectí lakomosť, márnotratnosť ani chamtivosť (Castiliogne 1528/1985). Michel de Montaigne (1533 – 1592) o liberálnej výchove ako o „slobodnom umení" napísal:

> Spomedzi slobodných umení začnime umením, ktoré nám dáva slobodu. Všetky umenia dačím prispievajú na to, aby sme si život vedeli lepšie zariadiť a prežiť a vôbec všetky veci na to nejako prispievajú. No zvoľme si tú, ktorá prispieva priamo a svojou podstatou (Montaigne 1580/1975, 53).

Jeho skeptický prístup však liberálne cnosti neidealizoval:

> Co se pak týče zbožnosti, zachovávaní zákonů, dobroty, šetrnosti, čestnosti, upřímnosti, znamenitě se nám to vyplatilo, že jme jich neměli tolik, co oni (Indiáni v Mexiku, ovládnutí Španielmi – pozn. E. V.): tato jejich přednost je totiž zničila, to ona je vydala všanc a zradila (Montaigne 1580/2008, 501).

Napriek tomu, že renesancia postupne zmenila názov na humanitné štúdiá (*studia humanitatis*), ich obsah ako pendant profesijného vzdelávania pretrval ďalej až do doby osvietenstva, napríklad prostredníctvom takých liberálnych teológov, ako boli Pierre Charron (1541 – 1603) vo Francúzsku či Benjamin Hoadly (1676 – 1761) v Anglicku (Stromberg 1954), hoci osvietenci týchto teológov odmietali (Gay 1966). Vplyvnou prácou bola syntéza škótskeho teológa a filozofa Georgea Turnbulla (1698 – 1748) *Observations on Liberal Education in All Its Branches* (1742/2003), v ktorej vysvetľoval humanizáciu mladého človeka, spočívajúcu vo formovaní vnútornej samostatnosti, sily a dobra pre ľudstvo. Liberál v tom čase bol produktom takejto aristokratickej (elitárskej) výchovy ako vysoko vzdelaný a mravný muž, pripravený byť vzorom a hrať vedúcu rolu v spoločnosti (Rosenblatt 2018, 23). Liberalita bola viac ako morálna kvalifikácia a kompetencia človeka pre správny spoločenský život, ako to vysvetľoval vo svojej teórii morálneho citu írsky filozof Francis Hutcheson (1694 – 1746). Tento cit ľudí spája vďaka súcitu, žičlivosti,

28 Rosenblattová (2018, 13 – 14, 24) uvádza, že liberálna edukácia žien existovala iba výnimočne a bola málo pochopená.

dobročinnosti, spoločným záujmom a povinnostiam jedného voči druhému (Hutcheson 1747/2007). Formovali sa liberálne city, idey a spôsoby myslenia. Nič z toho sa však nemalo vzťahovať na chudobných, ktorým liberálna edukácia nebola určená (Rosenblatt 2018, 25 –26).

Na prahu modernej éry na túto tradíciu v sekulárnej podobe nadviazali nemeckí učenci a filozofi (Johann Gottfried Herder, Johann Wolfgang Goethe, Georg Wilhelm Friedrich Hegel a ďalší) svojím konceptom *Bildung*.[29] Jeho hlavným protagonistom sa stal Wilhelm von Humboldt (1767 – 1835), ktorý ho zakomponoval aj do svojho modelu univerzity (pozri Višňovský 2021, 90). Nezávisle od neho v britskom prostredí kládol normatívnu požiadavku, aby univerzitný študent absolvoval *studia humaniora*, kardinál John Henry Newman (1801 – 1890). Ako jeden zo zakladateľov katolíckej univerzity v Dubline a jej prvý rektor (1854 – 1858) tu predniesol dve série prednášok, ktoré sú klasickou obhajobou liberálnej edukácie (Newman 1873). Tou pravou ideou univerzity je podľa Newmana formovanie *gentlemana*, čo je cieľ identický s gréckou *paideia* aj nemeckou *Bildung*. Je to humanistický cieľ, ktorý sa nedá ničím nahradiť a ktorý nie je alternatívou k profesijnému vzdelávaniu rovnako, ako ono nie je alternatívou k nemu. Je jasné, že to bolo elitné vzdelávanie pre tých, čo profesiu neriešili, lebo mali zabezpečenie z rodiny, alebo ktorí riskovali, lebo ich priťahovali práve otázky (filozofické, teologické, historické, kultúrne), ktoré sú obsahom liberálnych štúdií. Tí všetci dávali prednosť týmto otázkam pred tzv. praktickými či existenčnými, teda profesijnými otázkami (hoci liberálna edukácia mala predsa len blízko k profesiám kňaza, učiteľa a štátneho úradníka). Takých, ktorí nešli študovať kvôli zamestnaniu, ale kvôli poznaniu či životu samému, bolo dosť. Lenže nástup industriálneho kapitalizmu – najprv 18. „storočia pary“ a potom 19. „storočia strojov“ – to zmenil a prevrátil. Viedol masy ľudí k tomu, aby sa pre nich prvotnými stali otázky materiálne, ekonomické, existenčné, zárobkové. To by ešte nebolo to najhoršie, ak by staré liberálne (humanitné) otázky zostali súčasťou vzdelávania aspoň na druhom mieste. Vývoj však išiel tým smerom, že otázky liberálnej vzdelanosti sa vytesňovali na okraj, až sa úplne vylučovali ako nepraktické, zbytočné a prázdne. Presadzovala sa predstava, že človek ako osobnosť je nepodstatný, podstatná je len jeho výkonná pracovná sila. Ak sa torzo liberálnych štúdií niekde aj udržalo, tak nie z filozofických, ale len z ideologických dôvodov (náboženských a politických). Hodnota liberálnej

29 Korene konceptu *Bildung* v teologickej verzii siahajú k majstrovi Eckhartovi (1260 – 1328), od ktorého ho prevzali luteránski pietisti na čele s Augustom Hermannom Franckem (1663 – 1727) (Lichtenstein 1966).

edukácie v modernej spoločnosti klesala, pretože programovo nepripravovala na žiadnu konkrétnu profesiu, akých začali vznikať v priemysle, obchode a ďalších sektoroch tucty.

Liberálna edukácia si vybudovala najsilnejšiu tradíciu v USA zrejme aj preto, že popri profesijnej liberálnu dimenziu celkom neopustila. Jeden z jej najvýznamnejších filozofických tvorcov a obhajcov, John Dewey (1859 – 1952), v roku 1944 napísal:

> Skutočná liberálna a liberalizujúca edukácia by dnes odmietla izolovať odborný výcvik na akejkoľvek úrovni od kontinuálnej výchovy v spoločenskom, morálnom a vedeckom kontexte, v rámci ktorých musia fungovať múdro riadené povolania a profesie (Dewey 2001, 653).

Okrem toho sa v liberálnej edukácii stal dominantným racionalistický prístup na úkor emocionálnych zložiek. Racionálna autonómia (a neskôr kritická racionalita) sa stala jej cieľom (Franklin-Hall 2021). Po roku 1945 sa tiež väčšmi obnovila funkcia výchovy k občianstvu (občianskej výchovy), ktorá bola známa už v starovekej Sparte. Napokon táto myšlienka bola tiež súčasťou starého edukačného princípu liberality.

S nástupom neoliberalizmu od osemdesiatych rokov 20. storočia sa však situácia ďalej komplikovala. Edukačné inštitúcie majú kultivovať a civilizovať ľudstvo po všetkých stránkach (nielen epistemickej, ale aj spoločenskej, etickej, politickej atď.). Táto kultivácia je obsiahnutá v tradičnej liberálnej edukácii, ktorá spočíva v tom, že študenti si osvojujú intelektuálne dedičstvo ľudstva, študujú hlavných mysliteľov a ich diela, čím si formujú samostatné kritické myslenie a stávajú sa nezávislými osobnosťami (Palfreyman, Temple 2017, 28 – 29). Na zásadný význam týchto dimenzií upozorňuje vo svojich prácach americká filozofka Martha Nussbaumová (1997), podľa ktorej hrozí globálna kríza edukácie, spočívajúca v likvidácii humanitných vied a umení ako „zbytočných, neužitočných a nepotrebných", na miesto ktorých má nastúpiť ekonomika, technológia a biznis s generálnym motívom zisku. To však znamená stratu hodnôt, najmä hodnoty človeka ako takého, jeho schopnosti kriticky a imaginatívne myslieť, chápať komplexné dianie vo svete. Príprava na profesiu nemôže byť v rozpore s prípravou na občiansky život. Paradigma edukácie orientovaná na ekonomický rast nemôže stáť proti paradigme orientovanej na ľudský rozvoj (Nussbaumová 2010/2017, 7 – 16).[30]

30 K dejinám liberálnej edukácie podrobnejšie pozri Kimball (1986; 2010).

1.2.3 Liberalita, politika, ekonomika

Mohli sme vidieť, že koncept liberality sa postupne stále viac vymaňoval z etického i religiózneho rámca, socializoval sa a sekularizoval. Liberalita sa rozširovala mimo sféry edukácie ako atribút formujúcej sa modernej spoločnosti, začalo sa hovoriť o liberalite ducha a kultúry; liberalita bola znakom pokroku civilizácie, jej lepšej, optimistickejšej tváre (Rosenblatt 2018, 27).

Politizácia liberality začína Niccolòm Machiavellim (1469 – 1527) na prelome 15. – 16. storočia. Bola to vlastne jej negácia, ktorá zároveň znamenala redefiníciu ľudskej prirodzenosti a s ňou aj politiky, pretože všetky ich predošlé verzie od Sokrata po Winthropa boli idealistické a utopistické. S Machiavellim nastúpil realizmus, ktorý prestal týmto koncepciám dôverovať.[31] Jeho centrálnou otázkou sa stala otázka, aké vlastnosti (cnosti) musí mať vladár, aby bol úspešný vo svojom vládnutí?

> Treba premýšľať o tom, ako má knieža zaobchádzať s poddanými a so spojencami… zaoberať sa tým, ako veci v skutočnosti sú, nie ako sa javia: je totiž veľký rozdiel medzi tým, ako sa žije, a tým, ako by sa malo žiť… preto vladár, ak sa chce udržať, musí sa naučiť, aby vedel nebyť dobrý a použiť toto umenie alebo ho nepoužiť, podľa potreby (Machiavelli 1968, 40 – 41).

Kým predtým liberálna edukácia mala vychovávať osobnosti pre verejnú službu v duchu liberality ako jednoznačne pozitívnej kvality, ktorá dokonca humanizuje politiku a štát (správu vecí verejných), Machiavelli liberalitu podriaďuje uvažovaniu o vládnutí:

> Viem, že každý bude so mnou súhlasiť, aby mal knieža zo všetkých uvedených vlastností tie, ktoré považujeme za dobré; pretože však nemôže mať všetky…, je nevyhnutné, aby sa vyhýbal tým, ktoré by ho pripravili o trón, a zachoval si tie, ktoré ho o trón nepripravia (ibid., 41).

O liberalite ako o štedrosti Machiavelli hovorí úplne inak ako kedysi Aristoteles (Cox 1987):

---

31 Whelan (2004) argumentuje, že analogický politický realizmus môžeme nájsť aj v myslení Davida Huma. To, čo majú spoločné, nazýva realistický liberalizmus, resp. liberálny realizmus (ibid., 1 – 2). Napríklad „podľa Huma rovnako ako podľa Machiavelliho ľudia v politike konajú na základe vlastného záujmu…“ (ibid., 174) atď.

> Nič tak nepožiera samo seba ako štedrosť: zatiaľ čo preukazuješ štedrosť, strácaš možnosť užívať si ju, stávaš sa buď chudobným a opovrhujú tebou, alebo, aby si sa vyhol chudobe, stávaš sa lúpežným a nenávideným. Vladár sa predovšetkým musí chrániť toho, aby ním neopovrhovali a aby ho nezasýpali nenávisťou: štedrosť ťa k tomu privádza. Je teda lepšie dať sa považovať za skúpeho, to ti privodí hanbu bez nenávisti, ako túžiť po tom, aby ťa považovali za štedrého, a tak za lúpežného, čo ti privodí hanbu a nenávisť (Machavelli 1968, 42 – 43).

V tomto politickom chápaní cnosť liberality „padá zo svojho trónu" (Strauss 1958). Byť liberálnym v politike nie je taká jednoznačná prednosť ako predtým, môže to dokonca byť nevýhodné až nebezpečné, ak sa používa radikálne bez ohľadu na všetko ostatné, napríklad tak, že o tom nikto nevie. Na druhej strane Machiavelli ukazuje aj politické využitie neresti ako opaku štedrosti – skúposti alebo šetrnosti, čím stiera rozdiel medzi nimi. Vari najväčším rizikom v politike však podľa neho je naivita, t. j. neschopnosť vidieť rôzne formy liberality a jej zneužitia, napríklad pochlebovačnosť ako jej falošné oceňovanie, alebo korupciu ako jej zneužitie kvôli prospechu (Benner 2013). Na druhej strane videl, že aj zdanie (imidž) liberality môže viesť k moci a jej udržaniu.[32]

V negácii liberality pokračoval Thomas Hobbes (1588 – 1679). Aj on zavrhol jej humanistickú tradíciu (zoči-voči občianskej vojne, ktorá sa preňho stala hlavným motívom filozofovania). V prirodzenosti človeka nachádza „tri hlavné príčiny sporov: po prvé súperenie, po druhé nedôveru, po tretie slávu" (Hobbes 1651/2011, 163), ktoré v prirodzenom stave dominujú vo vzťahoch medzi ľuďmi (nie vzťahy šľachetnosti, teda liberality) a vedú k *bellum omnium contra omnes*. To je stav, „keď ľudia žijú bez spoločnej moci, ktorá by ich všetkých udržiavala v bázni" (ibid.). Jediným riešením podľa Hobbesa je ustanovenie takejto moci prostredníctvom spoločenskej zmluvy, ktorej výsledkom bude silná (suverénna) vládna autorita, ktorú budú všetci rešpektovať. Kým Machiavelli ešte uvažoval o tom, ako môže vládca využiť liberalitu, u Hobbesa nehrala žiadnu úlohu. Hobbes bol skôr filozof autority než liberality.[33]

---

32 V tom istom období začali o politike inak než na základe konceptu liberality uvažovať aj ďalší, z nich najvýznamnejší boli Francúz Jean Bodin (1529/30 – 1596) s teóriou suverenity v práci *Les Six Livres de la République* (1576); Holanďan Hugo Grotius (1583 – 1645) s teóriou prirodzených práv v práci *De jure belli ac pacis libri tres* (1625); Nemec Samuel von Pufendorf (1632 – 1694) s teóriou práva v práci *De Officio Hominis et Civis Juxta Legem Naturalem* (1673).

33 Liberálna identita Hobbesa a jeho filozofie je dodnes kontroverzná a diskutovaná. Podľa niektorých Hobbes jednoznačne patrí k liberálom (Macpherson 1962; Heineman 1994), podľa

Podobné pesimistické (resp. skeptické) názory na človeka mali i francúzski jansenisti, vplyvná skupina intelektuálov (filozofov, teológov, umelcov), sústredená okolo kláštora Port-Royal-de-Paris. Celému hnutiu dal meno holandský biskup Cornelius Jansen (1585 – 1638), nadväzujúci na učenie sv. Augustína o hriechu: človek je skazenou bytosťou v dôsledku prvotného hriechu, ktorý sa stal dedičným. Príčinou zla v človeku je sebaláska, sebastrednosť, primárna túžba brať a nie dávať, teda pravý opak liberality. Jansenisti však neboli takí radikálni ako Machiavelli či Hobbes a cestu von z tohto „prekliatia" hľadali v dôslednom dodržiavaní kresťanskej morálky. Napríklad moralista François de La Rochefoucauld (1613 – 1618) vo svojich slávnych *Maximách* (1665/1999, 41, 56) o liberalite (štedrosti) napísal: „Lakomstvo je väčším protikladom sporovlivosti než štedrosť"; „To, čo nazývame štedrosťou, je najčastejšie len márnivá túžba byť darcom, ktorá je nám milšia než to, čo chceme darovať." Najznámejší filozof spomedzi jansenistov, Blaise Pascal (1623 – 1662) videl, že človek je zložitejšia bytosť a skúmal jeho emocionalitu, ktorú nepovažoval za menej dôležitú než rozum: „Celé moje srdce túži poznať, kde je pravé dobro a chce ho nasledovať" (Pascal 1670/1995, 119):

> Srdce má svoje dôvody, ktoré rozum nepozná; to sa vie o tisícoch vecí. Vravím, že srdce miluje nekonečnú bytosť — pravda, aj seba —, prirodzene, podľa toho, ako sa čomu oddáva; zatvrdzuje sa proti jednému alebo druhému — podľa svojej vôle. Odhodili ste jedno a podržali druhé: milujete sa rozumom? (ibid., 137).

Pascal sa celkom nevyhýbal ani reflexiám politiky, keď kritizoval abstraktné poňatie racionality u Descarta i Hobbesa (Chamberlain 2013), alebo keď sa zamýšľal nad spôsobmi, akým sa ľudia stávajú veľkými, t. j. mocnými, a ako ovládajú druhých. Zisťuje, že v politike sa uplatňujú skôr negatívne emócie. Jedným z najsilnejších motívov je žiadostivosť, resp. chorobná ctižiadosť (Pascal 1963). Je to pýcha, túžba po sláve, po uznaní a úcte druhých:

> Márnomyseľnosť je tak zakorenená v ľudskom srdci, že i vojak, oplan, kuchár a nosič sa pýšia a chcú mať svojich obdivovateľov; aj filozofi ich chcú mať. I tí, ktorí proti tomu píšu, chcú byť slávni, že to dobre napísali, i tí, ktorí to čítajú, chcú byť slávni, že si to prečítali; a vari i ja, ktorý toto píšem, želám si to v duchu; a možno, že tí, čo si toto prečítajú… (Pascal 1670/1995, 93)

---

iných práve naopak (Oakeshott 1975; Martel 2016) a podľa ďalších „bol liberálom istého druhu" (Tuck 2002, 110).

Preto žiaden politický poriadok nie je spravodlivý, a ani nikdy nebude (Hunter 2013, 70). Vojnu odsudzoval ako „najväčšie zlo" (Pascal 1670/1995, 151), k čomu citoval rímskeho historika Tita Livia: „Surový to národ, ktorý si myslí, že bez zbraní niet života" (ibid., 94). Napriek tomu podľa ďalšieho moralistu Jacqua Esprita (1611 – 1677), liberalita ako pozitívna ľudská kvalita je nevyhnutná pre spoločenské bytie človeka, hoci aj vo falošnej, predstieranej podobe (Esprit 1706, 167 – 173).

John Locke (1632 – 1704), ktorý sa k politickým liberálnym princípom prepracúval len postupne,[34] tiež pokračoval v používaní termínov liberalita a liberálny v tradičnom pozitívnom zmysle: raz je to slobodomyseľnosť (Locke 1690a/2012, 380, 396), inokedy štedrosť (Locke 1690b/1992, 53, 70) a tiež liberálne umenia, resp. liberálne vedy (Locke 1693/1989, 152, 234). Liberalita sa týka vzťahov medzi ľuďmi, zahŕňa toleranciu. Byť liberálnym podľa Locka znamená „milovať človeka, byť veľkorysý a šľachetný" (Locke 2010, 20). Tieto koncepty sa stali východiskami jeho opozície voči Hobbesovi v chápaní prirodzeného stavu. Locke namiesto postulovania vojny všetkých proti všetkým, ktorá si vyžaduje spoločenskú zmluvu na vytvorenie suveréna, aby sa dosiahol mier, vychádzal z toho, že ľudia majú potenciál správať sa k sebe eticky aj vďaka liberalite ako jednému z morálnych princípov. V tomto duchu Locke (1693/1989) tiež koncipoval svoju filozofiu výchovy.

Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778) šokoval svojich súčasníkov, keď vo svojej prvej rozprave napísal, že „odkedy sa medzi nami začali objavovať učenci, vytratili sa čestní ľudia" alebo, že „ľudia sú zvrátení a boli by ešte horší, keby sa, nedajbože, rodili vzdelaní" (Rousseau 1750/2011, 29, 31). Tým svojským spôsobom spochybnil celú tradíciu liberality a liberálnej edukácie prinajmenšom od Cicerona. Niekde musí byť chyba, „ak pokrok vied a umení ničím neprispel k ozajstnému blahu, ak nám skazil morálku…" (ibid., 45). Ďalší osvietenci, napríklad škótsky filozof Adam Ferguson (1723 – 1816)[35] alebo anglický vedec Joseph Priestley (1733 – 1804), začali poukazovať na to, že liberálna edukácia nestačí čeliť nástupu moderného podnikania, obchodu a posadnutosti ekonomickým bohatstvom. Preto Priestley (1765) navrhoval orientovať túto edukáciu prakticky užitočnejším smerom, napríklad v štúdiu jazykov a histórie

34 K tomu pozri ďalej kapitolu 2.

35 Ferguson (1767) zaviedol do moderného teoretického diskurzu termín občianska spoločnosť. Občianska spoločnosť je podľa neho kultivovaná spoločnosť, v ktorej sa dobre žije, kým oblasť trhu zďaleka nie je taká harmonická, ako o nej zmýšľal A. Smith, predovšetkým preto, že prináša nerovnosť a konkurenciu, plodí víťazov a porazených, a tak hrozí deštrukciou spoločného dobra.

viac na modernú než na klasickú éru, a tiež väčšmi na štúdium práva a matematiky. Okrem toho tento polyhistor (ako chemik napríklad objavil kyslík) je autorom práce na politickú tému, v ktorej nielen nadväzuje na J. Locka, ale zdôvodňuje aj odlíšenie občianskych a politických práv, verejnej a súkromnej sféry, ako aj odluku cirkvi od štátu. Radikálnou obhajobou individuálnej slobody predišiel J. S. Milla (Priestley 1768). Jeho súčasník, škótsky historik William Robertson (1721 – 1793), zasa uvažoval o liberalite (liberálnych ideách v tradičnom zmysle) v súvislosti s vládou, spravodlivosťou a právami (Robertson 1796, 59, 336).

Ak politizácia liberality začala Machiavellim, tak jej ekonomizácia pokračovala škótskym osvietenstvom. David Hume (1711 – 1776), najznámejší škótsky osvietenský filozof, ako aj jeho priateľ, Adam Smith (1723 – 1790), najvplyvnejší škótsky osvietenec, používali vo svojich dielach ešte koncept liberality v tradičnom etickom zmysle,[36] avšak s jednoznačnou orientáciou na politické a najmä ekonomické otázky. Ich dôraz sa stále viac presúval od liberality ako cnosti k pojmu slobody (angl. *liberty*). Kým Humov liberálny plán sa týkal skôr politického „usporiadania spravodlivosti“,[37] ako písal vo svojich *Dejinách Anglicka* (pozri Matson 2022, 594), Smith svoj liberálny plán, podľa ktorého by sa mal organizovať ekonomický život spoločnosti, stručne a jasne vyjadril pri kritike francúzskeho merkantilistu Jeana-Baptistu Colberta (1619 – 1683), ktorý

> [p]odnikání a obchod velké země chtěl řídit podle téhož vzoru jako oddělení určitého státního úřadu, a místo *aby podle osvícené zásady rovnosti, svobody a spravedlnosti každému dovolil, aby si šel za svými zájmy svou vlastní cestou* (kurzíva E. V.), poskytoval některým odvětvím podnikání zvláštní výsady, zatím co jiná zase svíral obzvláštními zákazy (Smith 1776/2001, 589 – 590).

Hume spolu s A. Smithom prispel k teórii liberálnej nedôvery voči štátu (Hardin 2002), ale aj k myšlienke liberalizácie obchodu (Hardin 2007, 150). Obaja tak kládli základné kamene neskoršieho ekonomického liberalizmu (Sakamoto 2008), keď navrhovali a obhajovali slobodný trh na prospech všetkých, nie iba vlastníkov a podnikateľov.[38] Liberálne

36 V českých prekladoch ich hlavných diel sa všade uvádza ako „štedrosť“ (pozri napr. Hume 1739-40/2019, 91, 93, 188; Smith 1759/2005, 64, 76, 293, 349; Smith 1776/2001, 66, 72, 73, 74, 83, 92, 96, atď.).

37 Pozri tiež Capaldi, Livingston (1990).

38 „Čistý“ liberálny status Huma i Smitha je dodnes kontroverzný a diskutovaný. Stephen Darwall (1999) napríklad označuje ich spoločné črty ako *sympathetic liberalism*. Niektorí nepochybujú o tom, že Hume patrí k liberálom (Castiglione 1996), iní, že ku konzervatívcom (Resnick 2008). Ďalší ho spájajú s jednými i druhými (Finlay 2007; Zubia 2024). Elias S. Khalil (2002)

princípy takto uplatňované v ekonomickom živote – všeobecná sloboda ekonomickej činnosti (výroby a trhu, podnikania a obchodovania) – v žiadnom prípade nemali nahrádzať etické princípy rovnosti a spravodlivosti. Tieto princípy už nemali byť len privilégiami aristokracie, ale mali byť záväzné pre všetkých (vrátane nemajetných), dokonca ako ich neodcudziteľné občianske práva. Prvým politickým dokumentom, ktorý ich takto právne zakotvil, bola *Deklarácia nezávislosti USA* (1776). Jej autori, spomedzi ktorých za hlavného sa považuje Thomas Jefferson (1743 – 1826), v nej deklarujú:

> Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni a jsou nadáni jistými nezcizitelnými právy, mezi než patří právo na život, svobodu a budování osobního štěstí. Že k zajištění těchto práv se ustavují mezi lidmi vlády, odvozující svou oprávněnou moc ze souhlasu těch, jimž vládnou. Že kdykoli počne být některá vláda těmto cílům na překážku, má lid právo ji změnit nebo zrušit a ustavit vládu novou, která by byla založená na takových zásadách a měla svou pravomoc upravenu takovým způsobem, jak uzná lid za vhodné pro zajištění své bezpečnosti a svého štěstí (Jefferson 1776/2000, 154).

Tento obrat k pojmu práv znamenal ďalšiu veľkú zmenu v ponímaní liberálneho. V praxi ju začali realizovať ako prví v USA, odvtedy „najliberálnejšej krajine na svete" (Rosenblatt 2018, 36). Centrom pozornosti však nebola ani tak liberálna spoločnosť ako celok, ale liberálna vláda, ktorá mala určovať aj charakter celej spoločnosti. Spoločnosť, postavená na liberálnych princípoch, je pluralitná a tolerantná, inkluzívna a multikultúrna (Waldron 2004).

1.3 Čo je liberalizmus (predbežné vymedzenie)

Genéza konceptu liberálneho napokon vyústila v liberalizmus ako *súbor filozofických, politických a ekonomických ideí*. Samotný termín liberalizmus sa nepoužíval až do začiatku 19. storočia a neexistovala ani ucelená teória pod týmto názvom. Existovali nanajvýš jej zárodky, ktoré umožňovali hovoriť o liberálnej povahe človeka, jeho jednotlivých liberálnych kvalitách, o liberálnej edukácii, ale ešte sa nedalo hovoriť o liberálnej politike

sa pýta, či je A. Smith vôbec liberál, keď jeho teória autority je neliberálna? Mnohí však o tom nepochybujú a Smithov liberalizmus označujú za vyvážený, pretože pripúšťa aj zásahy štátu do trhu (Braun 2019) alebo pragmatický, pretože mu išlo o praktické dosiahnutie dobrého života ľudí (Hill 2020).

či liberálnej kultúre a spoločnosti. Liberálna mentalita sa formovala dlho – jej určité stránky boli známe už v stredoveku, resp. aj v staroveku, ale nie v masovom meradle. Liberáli existovali ako súčasť aristokracie vďaka svojmu štýlu liberálneho správania alebo ako intelektuálna elita vďaka svojmu liberálnemu zmýšľaniu, nie však liberáli ako členovia liberálnej politickej strany a liberálni ekonómovia, ktorí by v praxi presadzovali liberálne princípy. Takýto „úplný liberalizmus" (Gaus, Kukathas 2004)[39] je výsledkom až modernej, postosvietenskej a industriálnej fázy západnej civilizácie od 19. storočia. Všetko, čo mu predchádzalo, bola jeho predhistória.

Termín liberalizmus v politickom význame sa prvýkrát použil v roku 1809, keď sa za liberálov pasovala skupina politikov, ovplyvnených ideami Veľkej francúzskej revolúcie vo Švédsku; v roku 1810 sa takto označila skupina poslancov parlamentu, protestujúcich proti Napoleonovej invázii a nadvláde v Španielsku (*Liberales* ako oponenti skupiny *Serviles*). Tieto skupiny liberálov presadzovali ústavnú vládu, rovnosť pred zákonom, slobodu tlače, svedomia a podnikania (Rosenblatt 2018, 61 – 62).

Prvýkrát sa o otázke „čo znamená slovo liberalizmus?" diskutovalo v španielskej konzervatívnej tlači v roku 1813. Odpoveď bola zásadne negatívna: je to systém, „založený na neznalosti, absurdite, protispoločenský, protimonarchický a protikatolícky, ničiaci národnú česť". Liberalizmus je „nové kacírstvo nášho veku… sekta a doktrinálny systém, ktorý práve začal robiť prvé kroky" (Fernández-Sebastián 2019, 106). Nasledovali diskusie o „liberálnej ústave" vo Francúzsku, do ktorých zásadne zasiahol Benjamin Constant (1767 – 1830) nielen svojou politickou, ale aj teoretickou činnosťou. Jeho kniha *Principes de politique applicables à tous les gouvernements représentatifs et particulièrement à la Constitution actuelle de la France* (1806/2018) sa považovala za zakladateľský text liberalizmu (ibid., 65), hoci v nej tento termín ešte nepoužil.[40] Druhá strana sporu, reprezentovaná konzervatívnym filozofom a politikom Louisom de Bonaldom (1754 – 1840), poukazovala na to, že sa tu prekrúca a zneužíva pôvodný pozitívny význam slova liberál, čím sa klamú masy. Liberalizmus mal symbolizovať ateizmus, násilie a anarchiu. Liberáli, naopak, obhajovali nový politický význam svojho kľúčového slova, založený na tom pôvodnom, etickom (ibid., 68 – 69). Analogické kontroverzie o obsahu a význame slova „liberalizmus" sa rozpútali aj v Nemecku

39 Rozumie sa tým liberalizmus ako 1. sekulárna filozofia, 2. filozofia dobrého života, 3. politická teória založená na etickej teórii, 4. teória práv a spravodlivosti (ibid., 100).

40 Constant bol ovplyvnený prácou Jeana-Baptistu Saya (1767 – 1832) *Traité d'économie politique* (1803), v ktorej autor píše o liberálnych princípoch ekonómie.

a Veľkej Británii. Liberáli s ich radikálnymi ideami boli označovaní za nebezpečných pokračovateľov jakobínov, no napriek tomu nachádzali spojencov a pokračovateľov podľa francúzskeho modelu predovšetkým v USA (ibid., 70 – 72).

V najvšeobecnejšom filozofickom zmysle je liberalizmus koncepciou dobrého života jednotlivca a teóriou spoločenského, politického a ekonomického poriadku, ktorý to má umožňovať (Ryan 2007, 373).[41] Liberalizmus môžeme definovať aj negatívne podľa toho, proti čomu je: nebyť vo väzení, nebyť pripútaný k nejakému zamestnaniu, nebyť zbavený práv, nebyť otrokom tyrana atď. (ibid., 367). V užšom zmysle je liberalizmus politická a ekonomická doktrína, ktorej jadrom je sloboda indivídua (individuálna sloboda), resp. „slobodný rozvoj individuality" (Mill 1859/2001). „Podľa definície liberál je človek, ktorý verí v slobodu" (Cranston 1967, 458).[42] Indivíduum je tu chápané ako autonómny, racionálny, cieľavedomý aktér. Sloboda však ani v liberalizme nie je „sólo-princíp". Patria k nej ľudské práva, demokracia, rovnosť a ďalšie atribúty (Freeden 1996, 78, 83, 86). Bez nich nemožno hovoriť o liberalizme. Z koncepcie slobody spolu s koncepciami rovnosti a spravodlivosti sa odvodzujú liberálne koncepcie autority a demokracie (Gaus 2000, 33). Klasickými atribútmi liberalizmu sú tiež súkromné vlastníctvo a trh (ekonomický liberalizmus). Tie boli neskôr modifikované úlohou štátu (sociálny liberalizmus) a komunity (komunitarizmus), pričom rámca liberalizmu sa nevzdali. Dejiny liberalizmu tak zahŕňajú aj „reformný liberalizmus", aký nachádzame u T. H. Greena, J. Deweyho a ďalších.

Liberalizmus je tiež produktom osvietenského racionalizmu, viery v moc individuálneho rozumu (Gaus 2000, 56). A hoci podľa kantovského vzoru by tento liberálny rozum mal byť sebakritický aj skeptický, niektorí autori mu ako demiurgovi sociálneho poriadku pripisujú „hyper-racionalizmus" (Holmes 1993, 247). K tomu sa pridali aj takí revizionistickí liberáli ako John Dewey, podľa ktorého sociálny poriadok má byť racionálny, a teda aj plánovitý. Avšak podľa takých dedičov klasického liberalizmu, ako bol Friedrich A. Hayek, to je nielen nemožné, ale aj chybné: liberálny sociálny poriadok má byť „spontánny", teda trhový

41 Bertrand Russell (1946/2004, 552) hovorí o filozofickom liberalizme a za jeho zakladateľa pasuje Johna Locka.

42 Ak však takto definujeme liberalizmus prostredníctvom pojmu slobody ako hlavnej politickej hodnoty, vznikajú ďalšie otázky: Čo je sloboda? Čo je indivíduum? Ako môžu byť všetky indivíduá slobodné? atď. (Ryan 2007, 362). Týmto otázkam sa venujem ďalej v kapitole 7 o podstate liberalizmu.

a neplánovaný. Rozum nemôže a nemá utvárať spoločnosť, pretože na to nemá kapacitu (Gaus 2000, 60).

Liberalizmus je antiautoritarizmus, zameraný najmä proti autorite štátu, ale aj proti svojvôli a rozmarom moci. Štát ako inštitúcia je vôbec hlavným terčom útokov liberalizmu (okrem sociálneho liberalizmu). Nikdy nemôže byť pozitívnym fenoménom, je to len nutné zlo, ktoré treba zmenšovať a redukovať do maximálne možnej miery. Podľa klasických liberálov sociálny štát je fatálny omyl. Liberáli neusilujú o víťazstvo vo voľbách, aby dobre vládli, ale aby štátnu moc čo najviac obmedzovali. Vlastne v tom spočíva podľa nich dobrá vláda – v jej minimalizácii. V tom sú už aj klasickí liberáli dávno (možno aj nezámerne) spojencami utopistov, anarchistov a globalistov v ich antietatizme. Ak liberálom ide o blaho všetkých občanov, tak bez a mimo štátu, lebo ten v tom údajne nemôže nič urobiť. Dobrý život je individuálna a súkromná vec každého človeka. Liberálna demokracia ako teória dobrej vlády musí okrem zastupiteľskej vlády byť limitovaná a ekonomicky zodpovedná (Freeden 2015, 6).

Liberalizmus ako moderná „politická ideológia" sa stala na Západe dominantnou (Freeden 1996; Freeden 2012, 231). Je to ideológia, ktorá vo svojom jadre obsahuje sedem navzájom spojených politických konceptov: slobodu, individualitu, pokrok, racionalitu, spoločenskosť, všeobecný záujem, limitovanú a zodpovednú moc (Frieden 2015, 15). Spolu tvoria sieť alebo kostru, na ktorej liberalizmus stojí. Nie je to však monolitná doktrína, skôr pluralitná, polyvalentná, pretože obsahuje viacero variantov. Znalci sa zhodujú, že správne je hovoriť o „liberalizmoch" v množnom čísle (Ryan 2007, 360 – 361; Ryan 2012, 21 – 22).[43] Konkurujúce si koncepcie stavajú na rôznych východiskách, niektoré na teóriách prirodzených práv, iné na teóriách spoločenskej zmluvy, ďalšie na utilitaristickom konzekvencializme (Wall 2015, 9 – 15).

Liberalizmus je „politická teória" (Gaus 2000, 38 – 40), ktorá sa rozvíja v piatich smeroch: 1. ako teória limitovanej moci, zameraná na ochranu individuálnych práv a chrániaca priestor, v ktorom ľudia môžu žiť bez tlaku zo strany vlády; 2. ako teória ekonomických interakcií a slobodného trhu, ktorý umožňuje jednotlivcom profitovať zo vzájomnej výmeny tovarov; 3. ako teória postupného pokroku ľudstva zameraná na to, aby umožňovala jednotlivcom rozvíjať svoj potenciál a schopnosti, pokiaľ si navzájom neubližujú; 4. ako teória vzájomnej závislosti a štátnej regulácie blahobytu, ktorá je nevyhnutná na to, aby jednotlivci dosiahli

43 O to ťažšia je úloha odpovedať na otázku „čo je liberalizmus?", keďže ide o porozumenie rôznym variantom liberalizmu (Ryan 2007, 361).

slobodu a rozvoj; 5. ako teória, ktorá uznáva rozmanitosť životných štýlov a názorov a ktorej cieľom je pluralitná a tolerantná spoločnosť (Freeden 2015, 13). Samozrejme, liberalizmus je aj politická prax politických subjektov, zameraných na implementáciu týchto teórií.

Liberalizmus je etablovaná okcidentálna tradícia, ktorá v mnohom definuje Západ a bez ktorej si jeho konštitúciu a identitu nemožno predstaviť (Watkins 1967). Liberáli najprv formovali antifeudálne hnutia, stavali sa na odpor cirkevným i svetským autoritám, tyranii moci. V renesancii vytvorili alternatívne myšlienkové hnutie humanizmu za oslobodenie ľudského intelektu, neskôr reformačné hnutie za zmenu pomerov v kresťanskej cirkvi a v náboženskom živote ľudí. Napokon ako osvietenci inšpirovali sociálne a politické revolúcie, ktoré ako „lokomotívy dejín" (Marx 1850/1977, 82)[44] ťahali alebo tlačili západný svet celé ďalšie dve storočia do podoby, ktorú vidíme dnes. Za ten čas už sformovaný liberalizmus zažil vzostupy aj pády, víťazstvá aj krízy a musel čeliť mnohým oponentom od konzervatívcov cez socialistov a komunistov až po anarchistov a fašistov. Myšlienky liberalizmu v rôznej miere prenikali aj do táborov týchto oponentov, avšak so striedavým účinkom. Koryfeji liberalizmu sa usilovali tieto myšlienky univerzalizovať, čo sa im však nikdy nepodarilo s definitívnou platnosťou.

1.4 Zhrnutie

Liberalizmus je historický fenomén. Najčastejšie sa rozlišuje klasický a moderný liberalizmus (Ryan 2007, 362). Moderné verzie prevracajú a menia mnohé tézy klasických verzií. Hranice a rozdiely medzi nimi nie sú nijako ostré. Niektorí zahŕňajú do klasického liberalizmu už Johna Locka a Adama Smitha, iní až Benjamina Constanta a Johna Stuarta Milla. Klasifikácia a periodizácia dejín liberalizmu nie je nijako ustálená. Napríklad Michael Freeden (2015, 2) uvádza tri verzie, ktoré sú tak historicky, ako aj teoreticky odlišné: 1. klasický liberalizmus, postavený na konceptoch individuálnej slobody, osobnej nezávislosti, vlády zákona a limitovanej vlády; 2. sociálny liberalizmus, postavený na koncepte podmienok pre individuálny rozvoj, vytváraných ľuďmi spoločne, a na koncepte štátu sociálneho blahobytu; 3. neoliberalizmus ako produkt druhej polovice 20. storočia, akcentujúci pozitívne dôsledky trhovej konkurencie a individuálneho rozvoja, vedome ignorujúci sociálny blahobyt.

44 V uvedenom vydaní je použitý výraz „rušne dejín".

V tejto práci dejiny liberalizmu ako filozofie a politickej a ekonomickej teórie rozčleníme na tieto fázy, resp. historické formy: 1. protoliberalizmus (17. – 18. storočie), 2. klasický liberalizmus (19. storočie), 3. nový (sociálny) liberalizmus (prelom 19. a 20. storočia), 4. postklasický liberalizmus (druhá polovica 20. storočia),[45] 5. neoliberalizmus (prelom 20. a 21. storočia). Samostatnou formou je libertarianizmus, ktorý sa prelína so všetkými z nich. Genealógia liberalizmu ako myslenia a jeho historické i konceptuálne metamorfózy budú predmetom ďalších kapitol.[46]

45 Neoklasickí liberáli (Brennan, Tomasi 2012, 115) spájajú rozhodnú oddanosť sociálnej spravodlivosti s oddanosťou širokej skupine základných slobôd. Okrem klasického liberalizmu, do ktorého zaraďujú A. Smitha, D. Huma, F. A. Hayeka a R. Nozicka, rozlišujú vyspelý, rozvinutý, vznešený, ušľachtilý liberalizmus (*high liberalism*) T. H. Greena, J. Rawlsa, R. Dworkina, M. Nussbaumovej a ďalších na základe inej koncepcie ekonomickej slobody.

46 Iné členenie, ktoré používajú niektorí autori, by mohlo byť geografické: liberalizmus francúzsky, nemecký, britský, americký atď. Pozri napr. Ruggiero (1927); Neill (1953); Bellamy (1992).

2. kapitola
Protoliberalizmus

Aké biedne by bolo ľudstvo, keby každý žil oddelene
a nemal žiadny iný zdroj pre život, iba seba samého…
Hugo Grotius

2.1 Problém počiatkov liberalizmu

Základy liberalizmu boli položené v priebehu 16. – 18. storočia. Ide skôr o zrod liberálneho myslenia než politického smeru liberalizmu. Toto myslenie je založené na koncepte *libertas* (sloboda), nie *liberalitas* (šľachetnosť). Filozoficky formuluje prístup človeka k svetu z hľadiska jeho nároku na slobodu (či prirodzeného inštinktu slobody).

Zaoberať sa genealógiou liberálneho myslenia znamená zaoberať sa podstatnou časťou západného myslenia. Najčastejšie sa za jeho otca označuje John Locke (Freeden 1996, 141, 280, 312; Gaus 2000, 93; Kimlicka 2001, 61) raz ako „protoliberál" či „raný liberál", inokedy ako „klasický liberál". Niektorí interpretátori však označujú za zakladateľa Thomasa Hobbesa (Strauss 1953, 82), iní idú ešte ďalej do histórie až k Machiavellimu (Croce 1945; Pocock 1975; Skinner 1978) alebo Descartovi (Ruggiero 1927).

Pojem slobody, resp. politickej a sociálnej slobody[47] bol predtým súčasťou širšieho filozofického pojmu liberality ako synonyma ľudskosti. Teraz sa od neho oddelil a stal sa samostatným zdrojom myslenia o človeku a spoločnosti. Moderný liberalizmus ako filozofia slobody, ako sociálna teória slobodnej spoločnosti, ako politická teória slobodného

47 Filozofický pojem slobody (angl. *freedom*) je širší než filozofický pojem politickej, resp. sociálnej slobody (angl. *liberty*), hoci mnohí ich nerozlišujú.

štátu a občana a ekonomická teória slobodného podnikania a trhu, má svojich predchodcov. Môžeme ich rozdeliť na priamych a vzdialenejších.[48] Priamymi sú myslitelia renesancie, reformácie a osvietenstva, ktorí liberalizmus nevytvorili, ale svojimi dielami ho pripravili, stimulovali, iniciovali, resp. v niektorých otázkach anticipovali. Neboli to však ešte liberáli v plnom, modernom zmysle slova, i keď už nerozvíjali pojem liberality, ale pojmy sociálnej a politickej slobody. Z dnešného pohľadu teda v širšom zmysle liberálom bol, je a bude každý, kto obhajuje slobodu, resp. pokladá ju za základnú a najvyššiu sociálnu a politickú hodnotu, v súlade s ktorou je potrebné organizovať sociálny a politický život ľudí. Nie je to však celkom presné, pretože byť liberálom znamená koncipovať a rozvíjať pojem slobody práve špecifickým, liberálnym spôsobom. V čom tento spôsob spočíva, ukáže náš základný prehľad hlavných predstaviteľov protoliberalizmu v tejto kapitole.[49]

Protoliberalizmus nebol ešte úplný či zrelý alebo hotový liberalizmus, nesporne však položil jeho základy (i keď nie všetci to takto interpretujú). Dôvodom je nielen to, že nikto z týchto filozofov (od Machiavelliho po Hegela) nepoužíval termín liberalizmus, ale najmä to, že termín liberálny chápali prevažne v tradičnom humanistickom zmysle ako emancipáciu (liberalizáciu) človeka od sociálneho a politického zla, útlaku a prekážok rozvoja.

2.2 Niccolò Machiavelli (1469 – 1527)

Machiavelli je v dejinách filozofie a politického myslenia kontroverzná postava. Je etablovaný predovšetkým ako prvý realistický filozof moci (pozri napr. Pearce 1993). Ba nielen to. Je zafixovaný prevažne ako tvorca teórie politiky a stratégie politického konania, ktoré sú oddelené od etiky i náboženstva, teda koncepcie, ktorá sa smutne preslávila ako machiavelizmus.[50] Za to si vyslúžil kritiku mnohých. Napríklad Alasdair MacIntyre (1981/2004) mu vyčíta stratu hodnôt, Harvey Mansfield (1996)

48 Tými vzdialenejšími môžu byť už myslitelia staroveku a stredoveku, ktorí kládli a riešili otázky sociálneho poriadku a politiky (pozri napr. Gorun 2010).

49 Na ňu nadväzuje 3. kapitola, v ktorej sa zaoberám genealógiou klasického liberalizmu v 19. storočí.

50 Jedným z jej prvých odporcov bol anglický kardinál Reginald Pole (1500 – 1558), ktorý autora *Vladára* označil za „nepriateľa ľudstva" (Pole 1536/1965, xxiii). Autoritatívnym vyvrátením *Vladára* chcel byť spis pruského kráľa Fridricha II. Veľkého *Antimachiavell* (1740/1999). Barón Montesquieu (1748/1989, 343) písal o „uzdravovaní sa z machiavelizmu" ako o pozitívnom procese.

autoritarizmus. Machiavelli sa skutočne odklonil od celej predošlej tradície, ktorá stavala na tradičnom chápaní liberality.[51] Napriek tomu, že patril k renesančným mysliteľom, ktorým bola vlastná pozitívna filozofia humanizmu, ľudia sú podľa neho vo všeobecnosti

> nevďační, nespoľahliví, pokryteckí zbabelci, ziskuchtiví: pokiaľ im činíš dobro, sú celkom tvoji, ponúkajú ti aj svoju krv, imanie, život, synov..., kým je nebezpečenstvo ďaleko; ak dolieha, búria sa proti tebe (Machiavelli 1968, 43).

Politika teda nie je sféra činnosti pre liberálov-humanistov. Podľa Lea Straussa (1958; 1968) predstavuje Machiavelli paradigmatický zlom medzi tradičným a moderným myslením o politike a štáte, keď odmietol pokračovať v stredovekých teologických doktrínach. Politika je sekulárna veda a praktická činnosť, ktorej máme porozumieť nie na základe normatívneho, ale deskriptívneho prístupu.[52] Tu dominujú Machiavelliho neliberálne idey: nedemokratické metódy (lev a líška, zastrašovanie a klamanie), politika sily ako hlavný zdroj budovania silného štátu, stelesnená v silnom vladárovi, absencia limitovanej vlády a prirodzených práv občanov atď. To je hlavná časť Machiavelliho odkazu, o ktorej sa stále diskutuje.[53]

Druhá časť je menej známa, ale nemenej dôležitá. Práve ona obsahuje jeho protoliberálne myšlienky najmä v *Úvahách o prvej dekáde Tita Livia* (Machiavelli 2012), ale aj vo *Florentských dejinách* (Machiavelli 2010). Hoci Machiavelli nebol liberálom v modernom zmysle slova, stojí na začiatku línie protoliberálov vďaka viacerým myšlienkam, ktoré tvoria naozaj liberálnejšiu stránku jeho filozofie politiky (aj v zmysle tradičného významu). V nich dáva prednosť republike pred monarchiou a podporuje účasť občanov na vláde, čím chce zabrániť tyranii. Obhajuje politickú slobodu, pretože slobodný štát je silnejší než despocia. Sloboda sa utvára v konfliktoch, ktorými sa dosahuje rovnováha medzi vládcami

---

51 Machiavelli vysvetľuje, že politika funguje podľa inej logiky – akejsi „čistej" logiky moci, boja o moc a jej udržanie. K tomu možno dodať, že akékoľvek sny o humanizácii politiky sú z ríše utópií. Prípadne, môžu sa snívať až potom, keď sa vyrieši otázka moci, teda buď výnimočne alebo nikdy.

52 Taliansky filozof Benedetto Croce (1866 – 1952) sa pokúsil o vyváženú interpretáciu machiavelizmu, keď dokazoval, že „Machiavelli machiavelizmus nevytvoril, ale objavil ho". Na jednej strane akceptoval jeho politický realizmus bez toho, aby ho pokladal za amoralizmus, na druhej strane poukazoval na to, že to nestačí a že je potrebné venovať sa nielen politickým prostriedkom, ale aj politickým cieľom (Croce 1945).

53 Nemecký historik Friedrich Meinecke (1862 – 1954), hlásiaci sa k liberalizmu, argumentoval, že Machiavelli je (spolu s Hegelom) zástancom *Machtstaatu* (Meinecke 1962).

a ovládanými. Jeho idea silného, sebavedomého a schopného indivídua, vyznávajúceho rímske cnosti (hrdinstvo, odvaha, disciplína, odolnosť, rozhodnosť, dôslednosť), predznamenáva liberálne idey osobnej zodpovednosti a meritokracie.

Interpretácie Machiavelliho ako liberála nie sú dominantné, avšak pri genealógii liberalizmu ich nemožno obísť (Kirby 2020).[54] Jedným z hlavných dôvodov takejto interpretácie bola jeho obhajoba politickej slobody, ktorá znamená „nezávislosť – teda žiadne vonkajšie podriadenie inej skupine; a vnútorne znamená vládu zákona, nie svojvôle…" (Burnham 1943, 52). Machiavelliho entuziazmus pre politickú slobodu ako protiklad poddanstva dokazoval J. H. Whitfield (1947), a to najmä v kontexte vytvárania slobody v štáte. Tento smer interpretácie posilnil Quentin Skinner (1998), ktorý veľmi kvalifikovane dokazuje, že Machiavelli má koncepciu politickej slobody, obsahujúcu predliberálne idey ľudovej vlády a občianskych cností. S tým sa spája druhý hlavný dôvod pre Machiavelliho liberalizmus – jeho republikanizmus a striktná opozícia voči despotizmu, tyranii a imperializmu, i keď iné stránky liberalizmu (napr. individuálne a minoritné práva) otvorene odmietal (Burns 1948). Veľmi vplyvnou sa stala interpretácia J. G. A. Pococka (1975), ktorá toto spojenie prvkov liberalizmu a republikanizmu označila za „machiaveliovský moment" v dejinách politického myslenia. Podľa toho Machiavelli položil základy občianskeho republikanizmu, ktorý potom ovplyvnil liberálnu demokraciu. Za idey, anticipujúce modernú politickú participáciu a verejnú angažovanosť, Machiavelliho vyzdvihla aj Hannah Arendtová (1963/2012). Známy rusko-britský historik ideí Isaiah Berlin (1972/1979) oceňoval jeho rozlišovanie medzi rôznymi spôsobmi života, v čom videl zárodky pluralizmu a s ním spojenej tolerancie. Originálnym spôsobom kriticky reflektovala Machiavelliho lotyšsko-americká filozofka a politická teoretička Judith Shklarová (1928 – 1992), ktorá z jeho koncepcie moci odvodila svoju vlastnú verziu liberalizmu – „liberalizmus strachu" (1989). Podľa nej, keďže moc je reálna tak, ako o nej písal už Machiavelli, hlavnou úlohou liberálov je brániť nielen jej zneužívaniu, ale aj strachu z jej krutosti, násilia a brutality. V tomto zmysle sa Machiavelli stal pozitívnym i negatívnym zdrojom liberalizmu, i keď sám liberálom nebol (Osborne 2017).

V dejinách liberálneho myslenia Machiavellimu prisúdil nezastupiteľné miesto súčasný francúzsky politický vedec a filozof Pierre Manent

54 Liberálnym konotáciám Machiavelliho diela sa nevyhýbajú ani autori dôležitej antológie štúdií, vydanej v češtine (Znoj, Bíba a kol., 2011).

(* 1949). Vo svojej práci (Manent 1987/1994) poukazuje na to, že moderný liberalizmus sa stal vďaka nemu primárne politickou doktrínou, v ktorej sa emancipoval od katolíckej cirkvi: „V Machiavellim našla modernita interpretáciu samej seba, ktorá od tej chvíle determinovala orientáciu európskej mysle, a teda aj európske politické dejiny" (ibid., 12). A keďže modernita a jej politické dejiny sa niesli v znamení dominancie (až triumfu) liberalizmu, Machiavelli má na tom svoju zásluhu. Dnes sa mnohí moderní liberáli k Machiavellimu hlásia ako k svojmu predchodcovi,[55] pričom akcentujú jeho republikanizmus, v ktorom nachádzajú viaceré prvky svojho moderného liberalizmu a konštitucionalizmu (Bock, Skinner, Viroli 1990; Sullivan 2004; Rahe 2006; Rahe 2008).[56]

2.3 Hugo Grotius (1583 – 1645)

Významnou súčasťou moderného liberalizmu sa stali koncepty, ktoré vychádzajú z renesančných teórií prirodzeného zákona, resp. prirodzeného práva. Ide o predstavu, že v samotnom prirodzenom poriadku i ľudskej prirodzenosti – nech sú už dané od Boha alebo od prírody, teda v samej konštitúcii sveta i človeka – je dané niečo, čo určuje práva človeka nielen voči Bohu a prírode, ale aj voči druhým ľuďom a spoločnosti. Je to predstava o tom, čo človek môže a smie (má dovolené) legitímne, beztrestne konať a čo nie, inak bude sankcionovaný (potrestaný). Podľa tejto teórie sú hranice a možnosti konania človeka dané „objektívne" a „mimoľudsky". Nemôžu byť stanovené človekom samotným (ako je to v alternatívnej teórii pozitívneho práva). Tu majú korene neskoršie liberálne idey vlády zákona, právneho štátu a univerzálnych ľudských, občianskych a politických práv, ktoré postupne rozvíjali všetci významní protoliberáli i klasickí liberáli.

Korene týchto ideí siahajú znovu až do antiky, k Herakleitovmu „logu" a potom najmä k Aristotelovi a rímskym stoikom, no systematickú teoretickú podobu im dal v stredoveku Tomáš Akvinský (1225 – 1274) a po ňom (nie v úplnej zhode s ním) španielsky jezuita Francisco Suárez (1548 – 1617).[57] Prirodzené právo bol koncept, ktorý mal spájať Božie

55 Tak postupoval napríklad už Thomas Babington Macaulay (1880 – 1859), britský historik, spisovateľ a liberálny politik, ktorý Machiavelliho oslavoval ako „horlivého republikána" a „martýra slobody" (Macaulay 1879, 61).

56 Napriek tomu stále nechýbajú práce, ktoré Machiavelliho liberalizmus i protoliberalizmus zásadne odmietajú (Femia 2002), resp. zaujímajú k nemu triezvejší prístup (Donskis 2011).

57 Americký profesor práva James Brown Scott (1866 – 1943) tvrdil, že tvorcami medzinárodného

zákony s ľudským rozumom: druhé je výrazom prvého a ich spoločným stelesnením sú zákony, podľa ktorých majú ľudia žiť – je to najvyššia a nespochybniteľná autorita. Na začiatku línie, ktorá sa stala zdrojom neskoršieho liberalizmu však nestála teologická, ale sekulárna koncepcia prirodzeného zákona a práva, s ktorou prišiel holandský humanista Hugo Grotius (1583 – 1645).[58]

Podľa Grotia prirodzené práva sú človeku vrodené práva a v tom zmysle neodňateľné. Takými sú právo na život, majetok a sebazáchovu, čím ovplyvnil J. Locka. Dopracoval sa aj k zárodkom idey spoločenskej zmluvy, keď tvrdil, že medzi vládcami a ovládanými existujú vzájomné vzťahy, ktoré obsahujú záväzky vládcov voči ovládaným, ako aj právo ovládaných brániť sa proti tyranii, i keď nie priamou vzburou (revolúciou). V tom je istý zárodok idey limitovanej vlády i vlády zákona, pretože nikto, ani vládca nie je nad prirodzeným zákonom. Takisto obhajoval náboženskú toleranciu. Jeho doménou bolo medzinárodné právo, ktorého základy položil najprv v práci o medzinárodnom morskom práve *Mare Liberum* (Grotius 1609/2024) a potom vo svojom najznámejšom diele *De Jure Belli ac Pacis* (1625). Ustanovil, že právo sa vzťahuje nielen na jednotlivcov, ale aj na také subjekty, ako sú národy a štáty, a to rovnako na malé ako na veľké, kresťanské a nekresťanské atď. Úlohou každého práva, či občianskeho alebo medzinárodného, je zabezpečovať poriadok, mier a spravodlivosť. Jeho argumentácia, že všetky národy majú prirodzené právo na slobodnú plavbu a slobodný obchod na všetkých moriach (v tom je rozdiel medzi právom na mori a právom na súši) nesporne poslúžila holandským koloniálnym výbojom (pozri napr. Van Ittersum 2006).

Grotius bol tiež predchodcom J. Locka a libertariánov svojimi myšlienkami o práve na vlastníctvo (pozri Garnsey 2007). „Prvotní právo národů (čas od času bývá označováno i jako právo přirozené)… neznalo

práva sú práve Suaréz spolu s dominikánskym humanistom Franciscom de Vitoriom (1483 – 1546), nie Grotius; americký politológ Charles S. Edwards (1928 – 2013) dokonca napísal, že Grotius svoje myšlienky prevzal od Suareza (Edwards 1981, 148 – 155). Afiliácia ideí je niekedy čarovná.

58 Už pred ním o týchto otázkach podobne uvažoval francúzsky právnik a politický mysliteľ Jean Bodin (1530 – 1596). Aj keď vo svojom hlavnom diele *Les Six Livres de la République* (1577) formuloval koncept suverenity ako absolútnej autority, zároveň v ňom obhajoval náboženskú toleranciu ako faktor politickej stability, ideu racionálneho a spravodlivého právneho poriadku a odmietal tyraniu ako metódu vládnutia. Uznával, že prirodzený zákon a právo existujú, avšak neoslabujú moc suveréna, skôr naopak. Ani právo na odpor v prípade zlej moci neexistuje. Popri suverenite pripúšťal aj istú deľbu moci, napríklad v otázke zdaňovania, ktoré spájal so súhlasom poddaných (bližšie pozri Furniss 1981).

soukromé vlastnictví“ (Grotius 1609/2024, 50). Súhlasí s Ciceronom, že „od prírody je všetko spoločné“ (Cicero 1970, 33):

> Příroda totiž nebyla schopna určit hranice mezi vlastníky. V tom smyslu tedy říkáme, že v oné době byly všechny věci společné, a shodujeme se tedy s básníky, když říkají, že první lidé všechno shromažďovali jen pro celé společenství a že společné sdílení všech věcí chránila Spravedlnost posvátnou smlouvou (Grotius 1609/2024, 50).

Grotius však uznáva právo na súkromné vlastníctvo, pretože každý človek má od prírody právo na sebaobranu (Grotius 2005, 184); na to, aby usiloval o výhody pre seba samého (ibid., 79, 81), teda postaral sa o seba. Konať inak by bolo proti rozumu a hlúpe. Z toho vyplýva aj právo na vlastníctvo čohokoľvek ako výlučná dispozícia, ktorú nemá nikto iný (vrátane libertariánskeho „vlastníctva seba samého“, čo znamená, že človek má právo sám sa predať do otroctva v záujme sebazáchovy). Toto prirodzené právo sa však mení na skutočné právo až konsenzom spoločnosti. Grotius tu ešte nie je úplným moderným liberálnym individualistom, keď okrem tohto racionálneho nároku na vlastníctvo uznáva zároveň aj túžbu po spoločnosti, teda potrebu človeka žiť v súlade s druhými ľuďmi. Medzi tým je rozpor, ktorý si všimli filozofi už dávno, napríklad grécky skeptik Karneades z Kyrény (214/3 – 129/8 p. n. l.), na ktorého Grotius reaguje s odkazom na Senecu:

> Aké biedne by bolo ľudstvo, keby každý žil oddelene a nemal žiadny iný zdroj pre život, iba seba samého… No v spoločnosti blížnych nachádza potrebnú podporu. Príroda to napravila, keď človeka vybavila dvoma vecami, ktoré ho robia silným a mocným namiesto toho, aby bol slabým a biednym: sú to rozum a dispozícia pre spoločnosť… Odoberte dispozíciu pre spoločnosť a zničíte jednotu ľudstva, od ktorej závisí zachovanie a šťastie života (Grotius 2005, 86).

Je racionálne a správne, keď ľudský subjekt (individuálny či nadindividuálny, jednotlivec či národ alebo štát) usiluje o výhodu pre seba, a to aj v prípade, že tou výhodou je (súkromné) vlastníctvo. Grotius však nesúhlasí s tým, že túto výhodu majú ľudia sledovať za každú cenu, bez ohľadu na všetko ostatné a najmä nie na úkor druhých, na úkor túžby po spoločnosti. V takom prípade by to bolo iracionálne a sebadeštruktívne, pretože k človeku patrí aj túžba po živote s druhými v mieri. Bola by to dokonca nespravodlivosť, pretože dosahovať niečo pre seba na úkor

druhých je nespravodlivosť. A bol by to aj zločin. „Človeka netreba viniť za to, že si vylepšuje svoj osud, pokiaľ to nerobí tak, že škodí druhým; … vždy si musíme dávať veľký pozor, aby sme sa nedopúšťali nespravodlivosti“ (ibid., 427). Je povinnosťou všetkých, aby „neprekážali druhým v tom, čo zákon dovoľuje každému“ (ibid., 149). Znovu s odvolaním sa na rímskych stoikov píše: „Príroda nás všetkých urobila podobnými: Z toho plynie, že je to zločin, ak jeden človek koná na úkor druhého“ (ibid., 92). Takže usilovanie o vlastnú výhodu a súkromné vlastníctvo nebolo pre Grotia to jediné a hlavné, na čom záleží: „Lebo aj keby sme nemohli očakávať žiadny zisk z dodržiavania práva, aj tak by to bolo znakom múdrosti a nie hlúposti, ak budeme poslúchať impulz a príkazy naše vlastnej prirodzenosti“ (ibid., 95), ktorou je aj ľudská spoločenskosť. Ľudia si však neuvedomujú, že spoločenskosť je tým, čo poskytuje najväčšie výhody.[59] Nevidia, že viac než individuálna výhoda bez ohľadu na ostatných, resp. na úkor ostatných, je vzájomná výhoda viacerých alebo všetkých. O tom je vôbec spoločnosť ako taká.

Hugo Grotius nepochybne nastolil závažné a významné otázky, na ktoré nadväzovali neskorší liberálni filozofi.[60]

2.4 Thomas Hobbes (1588 – 1679)

Thomas Hobbes je podobným medzníkom v dejinách politického myslenia ako Niccolò Machiavelli – spája ich realizmus v chápaní povahy človeka a viaceré názory na politickú moc. S teoretikmi prirodzeného zákona (práva) ho spája chápanie prirodzeného stavu, ktorý treba riešiť racionálnym ustanovením suverénnej autority prostredníctvom spoločenskej zmluvy. Jeho súčasníci ho odmietali ako „monštrum z Malmesbury“ (Mintz 1969, 19, 57), nazývali ho „diablovým ministrom“, „vyslancom pekla“, označovali ho za „prírodný mor“ a „nešťastnú hanbu Anglicka“ (Parkin 2007, 1). Ako filozofa autority ho stále predstavujú mnohí súčasní autori (Estlund 2012; Gaus, D’Agostino 2012).

59 Svojím zmyslom pre socialitu by Grotius mohol byť predchodcom súčasného komunitarizmu (pozri Csajko 1987).

60 Na Grotia nadväzoval nemecký historik a politický filozof, systematik prirodzenoprávnej teórie, súčasník J. Locka, Samuel Pufendorf (1632 – 1694). Podporoval monarchiu a išlo mu o stabilný sociálny poriadok viac než o slobodu. V jeho početných dielach sú obsiahnuté zárodky viacerých klasických liberálnych myšlienok, týkajúcich sa individuálnych práv, vlastníctva, spoločenskej zmluvy, limitovaného štátu, náboženskej tolerancie, vlády zákona či deľby moci. Vo svojom vplyvnom diele *De jure naturae et gentium* (1672) rozvíjal aj ideu „zákonov národa“.

Aj z hľadiska genealógie liberálnych ideí je Hobbes podobne kontroverzný ako Machiavelli. Ba boli to práve liberáli, ktorí ho zásadne kritizovali za jeho absolutizmus. Kritiku začal už Locke a pokračovali v nej Rousseau, Kant i J. S. Mill. V dejinách britského liberalizmu dlho nebolo pre Hobbesa miesto (Eccleshall 1986). Novšie interpretácie však nemajú problém hovoriť o liberálnych prvkoch v jeho politickej filozofii. A. Ryan napísal (2012, 29), že aj keby

> bolo absurdné nazývať Hobbesa liberálom, napriek tomu by sme mali uznať, že poskytol veľa prvkov liberálnej teórie politiky, keď bránil absolútnu a svojvoľnú autoritu ako jedinú alternatívu k anarchii prirodzeného stavu a vojny všetkých proti všetkým.

Viacerí ho preto nazývajú „protoliberálom" (Jaume 2007, 210; Martel 2007, 8; Collins 2011, 262).

Jednu z prvých interpretácií Hobbesa v tomto smere ponúkol L. Strauss (1932), keď ukazoval, že Hobbes nasledoval starú etickú tradíciu liberality ako cnosti. No nielen to. Strauss ukazoval, aký význam pre Hobbesa mal pojem prirodzených práv človeka.[61] C. B. Macpherson (1962) zasa argumentoval, že Hobbes je tvorcom teórie „majetníckeho individualizmu" chápajúcej človeka ako indivíduum, ktoré zvrchovane sleduje svoj primárny cieľ sebazáchovy. Spoločnosť vzniká ako vzájomný stret indivíduí, sledujúcich tento primárny cieľ. Všetci chcú to isté – zachovať samých seba, čo v prvej rovine dosahujú vzájomnou výmenou svojich schopností, produktov a statkov. Keďže to nestačí, musia sa dohodnúť na vytvorení suverénnej autority, ktorú budú dobrovoľne poslúchať. Prvá rovina je ekonomická, druhá politická. Hobbesov atomistický individualizmus sa odteraz stane trvalou súčasťou liberálneho myslenia. S tým je spojený aj jeho egalitarizmus práv, pretože v prirodzenom stave sú si všetci rovní v tom, že každý môže použiť čokoľvek na svoju sebaobranu a sebazáchovu.

---

61 Zaujímavú interpretáciu Hobbesa poskytol Carl Schmitt (1938/1996). Na jednej strane vyzdvihoval jeho teóriu suverenity a model silného centralizovaného štátu, na druhej strane kritizoval to, čo považoval za slabosti jeho teórie a ústupky liberalizmu: individualizmus, kontraktualizmus a sekularizmus. V Schmittovom chápaní Hobbes nebol dostatočne autoritársky, čím umožnil neskoršiemu liberalizmu čerpať z jeho teórie. Na Schmittovu hlavnú prácu *Pojem politična* (1932/2007) nemenej zaujímavo reagoval už v roku 1932 svojou recenziou Leo Strauss (1932/1995), v ktorej odmietol Schmittovu kritiku liberalizmu a zároveň poukazoval na jej nedostatočnosť z filozofického hľadiska. K tejto diskusii bližšie pozri Howse (1997); Vatter (2004).

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázku z knihy ***Liberalizmus a neoliberalizmus*.**
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.